

VLATKA VUKELIĆ

*Borongajska cesta 73d
Hrvatski studiji
HR – 10.000 ZAGREB*

SARKOFAG MAKSIMIJANE EMILIJE IZ SISKA

**UDK 904:726.82 (497.5) »200«
Izvorni znanstveni rad**

Nakon ubrzanog gospodarskog razvoja uvjetovanog riječnim plovnim putevima i izgradnjom željezničke pruge od Siska do Zidanog Mosta 1862. godine i sisačka gradska jezgra doživljava zamjetne prostorne intervencije. Tada dolazi i do višestrukih pronalazaka antičkih starina, koje nisu sustavno obrađivane, a mnoštvo ih je bez ikakvih napomena i dozvola odvezeno u inozemstvo. U tu svrhu niz hrvatskih rodoljuba poput Ivana Kukuljevića Sakcinskog, Mijata Sabljara i Ivana Tkalčića nastoje arheološki obraditi starine zatečene na terenu u Sisku, a na njihovu inicijativu dolazi i do formiranja prvog sisačkog arheološkog društva. Produkt plodne suradnje Mijata Sabljara i lokalnih muzejskih povjerenika registracija je rimskog sarkofaga Maksimijane Emilije, čiji vizualni trag nam je danas zabilježen samo na crtežu, no njegovo postojanje je neosporno. Cilj je ovoga rada dokazati postojanje spomenutog sarkofaga na temelju pisanih izvora, rekonstruirati njegov originalan smještaj, okolnosti pronalaska i nastanka te ga opisati. Natpis na Maksimijaninom sarkofagu najduži je, do sada, poznati cjeloviti Siscijanski natpis.

Gljučne riječi: Siscia, Sisak, 19. stoljeće, arheološka istraživanja, rimski sarkofag Maksimijane Emilije

Key words: Siscia, Sisak, 19th c., archaeological research, Roman sarcophagus of Maximiana Aemilia

OKOLNOSTI I MJESTO NALAZA

Dinamika arheoloških istraživanja na području grada Siska bitno je intenzivirana u 19. stoljeću. Rezultat je to konačnog prepoznavanja arheološke problematike, ali i pronalazanja konstruktivnih rješenja u zaštiti starina i njihovoj valorizaciji. Riječ je bila o simultanom društvenom procesu, potaknutom i protkanom tinjajućim idejama ilirizma, koji je bio gotovo istodoban na čitavom području ondašnje hrvatske države.

Društvo koje se sredinom 19. stoljeća najviše trudi zaštititi i sačuvati starine pronađene u Sisku, kao i drugdje na hrvatskom tlu, bilo je »Društvo za povjestnicu i starine Jugoslavenah.« Ivan Kukuljević Sakcinski¹ je 1850. godine dao inicijativu za osnivanje ovoga društva, koje je okupilo

1 KUKULJEVIĆ, Ivan pl. (*Varaždin, 29. svibnja 1816. +Puhakovec, Hrvatsko zagorje, 1. kolovoza 1889.), hrvatski povjesničar, književnik i političar. Školovao se u gim-

naziji u Varaždinu i Zagrebu te na Vojnoj akademiji u Kremsu. Tijekom školovanja počeo je pisati na njemačkom jeziku. Godine 1833. stupio je u vojsku, a tri godine

brojne hrvatske intelektualce. Pokrovitelj Društva bio je ban Josip Jelačić Bužimski, a predsjednik sam Kukuljević. Prema riječima bana Jelačića povijest nekoga naroda je njegov krsni list, što je dokaz nastojanja razjašnjavanja i zaokruživanja povijesnih činjenica utemeljenih na znanstvenoj osnovici, koju je spomenuto društvo promicalo.

Jedan od osnivača »Društva za povjestnicu i starine Jugoslavenah«, ujedno i njegov tajnik, bio je Mijat Sabljar.² Osim požrtvovanog djelovanja u spomenutom društvu, Sabljar sudjeluje i u formiranju institucije koja će odigrati najveću ulogu u sabiranju i klasifikaciji sisačkih starina. Riječ je o Narodnome muzeju u Zagrebu.³

kasnije (1836.) postao je oficir u Beču. Od 1837. godine, kada je upoznao Gaja, oduševljeni je ilirac. Godine 1840. dobio je zapovijed za premještanje u Milano. Godinu dana kasnije (1841.) podnio je ostavku na oficirsku službu, vratio se u Hrvatsku i uključio se u politički život boreći se protiv mađarizacije i cenzure. Postao je jedan od vođa Ilirskog pokreta. Godine 1845. postao je veliki sudac Varaždinske županije, a 1861. veliki župan zagrebački. Šest godina kasnije (1867.) smijenjen je i od tada se više nije bavio politikom.

Kukuljevićeva politička djelatnost obuhvaća dva različita perioda: do 1850. godine i od 1860. do 1867. godine. Pod Bachovim apsolutizmom (1851. – 1860.) bio je onemogućen politički rad, pa je u tom periodu bio politički neaktivan. U prvom je razdoblju radikalni pobornik oslobođenja Hrvatske od Austrije i Mađarske i beskompromisni ideolog južnoslavenskog ujedinjenja revolucionarnim putem. Smatrao je kako se oslobođenje i ujedinjenje Južnih Slavena može ostvariti samo borbom, pa je s tim ciljem agitirao među Hrvatima i Srbima u Vojnoj krajini. Privržen njegovoj ličnosti graničari u svojim Narodnim zahtijevanjima u proljeće 1848. godine traže da se sloboda i jedinstvo južnoslavenskih naroda ostvare na osnovi njegovih ideja. Unatoč obratu u drugom razdoblju njegovog političkog djelovanja, njegovi stihovi, naročito budnice i povijesne pjesme (iz prvog razdoblja njegovog političkog djelovanja) izvršile su golem utjecaj na hrvatski narod. Osnivanjem »Društva za povjesnicu jugoslavensku«, uređivanjem časopisa »Arhiv za povjesnicu jugoslavensku« te objavljivanjem svojih vrijednih monografija postavio je temelje moderne hrvatske historiografije. Prikupio je i izdao brojna vrela za hrvatsku povijest, napisao je biografski leksikon s 800 životopisa umjetnika, a smatra se i pionir hrvatske znanstvene bibliografije. Ogromnu biblioteku i brojne vrijedne rukopise ostavio je tada Jugoslavenskoj akademiji u Zagrebu, čiji je bio počasni član. Preminuo je 1. kolovoza 1889. godine u dvorcu Tuhakovec.

2 SABLJAR, Mijat (*Dubica, 5. svibnja 1790. +Zagreb, 1865.). Pučku školu pohađao je u Dubici, a od 1799. do 1809. god. školovao se u Bečkom Novom Gradu u glasovitoj Terezijanskoj vojnoj akademiji. Već 1809. god. sudjeluje u ratovima s Napoleonom I., a 1813. g od. vraća se sa svojim bataljonom pod austrijsko zapovjedništvo i ratuje po Italiji. Između 1814. i 1816. god. nalazi se sa svojom jedinicom u Dalmaciji, poslije služi u Kordonu, 1819. god. u okolici Trsta, 1821. god. u Glini, a od 1827. god. u Lici, gdje se razvija njegova ljubav prema starinama i gdje

on počinje sabirati. U mirovinu je pošao 1840. god. s činom majora. Tada su se očitovala njegove sabiračke i muzealne sposobnosti. God. 1842. postaje, na kraće vrijeme, čuvarem velikog i vrijednog muzeja grofa Lavala Nugenta od Westmeatha na Trsatu. Istodobno se, zajedno sa svojom braćom Matijom i Antunom zalaže za što hitnije osnivanje Narodnog muzeja u Zagrebu. God. 1843. vidimo ga u Zagrebu, u Narodnome muzeju, osnovanom 1836. god. Prvi mu je zadatak bilo sređivanje numizmatičke građe, koja se darovima rodoljuba sabrala u Narodnoj (Ilirskoj) čitaonici, a njoj je pridodao i svoju vlastitu zbirku. Uopće nema ni u Arheološkomu muzeju, Hrvatskom povijesnome muzeju, a ni u Hrvatskom prirodoslovnome muzeju ni jedne zbirke kojoj Sabljar nije bio osnivačem ili barem najvećim darovateljem u njihovim počecima. Sabljar putuje 1852. i 1853./54. god. po Dalmaciji i za muzej sabire starine, knjige i prirodne rijetkosti. O tom putu on »Društvu za povjestnicu jugoslavensku« podnosi izvješće. Valja spomenuti da je on, zajedno s Ivanom pl. Kukuljevićem-Sakcinskim, Vjekoslavom Babukićem, Mirkom Bogovićem, Nikolom Vakanovićem, Dragutinom Rakovcem i Ferdom Žerjavićem osnovao to društvo, pokrovitelj kojeg je tada bio hrvatski ban barun Josip Jelačić Buzinski, a koje danas postoji (od 1878. god.) kao Hrvatsko arheološko društvo. Zbog neslaganja s Ljudevitom pl. Farkašom Vukotinovićem Sabljar je 1855. god. napustio Zagreb, ali se nakon Vukotinovićeve imenovanja za velikog župana križevačkog vratio natrag u Narodni muzej. Do smrti predano radi na obogaćivanju muzeja. Opširnije vidi u: MIRNIK 2001: 205–215.

3 Arheološki muzej u Zagrebu izravni je sljednik nekadašnjeg Narodnog muzeja, najstarije muzejske ustanove u Zagrebu. S javnim je djelovanjem započeo 1846. god., danom otvorenja prigodne izložbe u prostorima tadašnjeg Narodnog doma, reprezentativne gornjogradske palače u Opatičkoj ul. 18, koja je bila ranije u vlasništvu grofa Dragutina Draškovića. Prvim »čuvarom« muzeja imenovan je bio Dragutin Rakovac, a nakon njega tu je dužnost obnašao Mijat Sabljar. Godine 1869. upravu nad Muzejom preuzima Šime Ljubić, prvi obrazovani stručnjak, a potom i prvi školovani arheolozi, najprije Josip Brunšmid, a zatim Viktor Hoffler. Poticaji osnivanju ove ustanove u Zagrebu, stariji su od navedenog datuma i u najvećoj mjeri ih je moguće pripisati specifičnom ozračju što su ga stvarali »ilirici«, hrvatski narodni preporoditelji, koji su u osnivanju ustanove takvog profila vidjeli jačanje i afirmiranje ukupnog hrvatskog kulturnog identiteta.

S obzirom na učestalost pronalazjenja starina u Sisku Sabljar često odlazi u Sisak gdje neko vrijeme istražuje antičke starine. »Putujući po Hrvatskoj, Sabljar, kao neobično vješt crtač, smjesta bilježi i skicira crteže svega zanimljivoga što vidi. Po danu skicira u bilježnicama olovkom, a navečer u svratištu, uz svijeću, on izvlači sve u crnoj tinti. Sabljarove bilježnice su neprocjenjive vrijednosti za svakog arheologa, povjesničara umjetnosti i konzervatora«. (MIRNIK 2001: 208).

Iz njegove rukopisne ostavštine, doznajemo da je kao tajnik »Društva za povjestnicu i starine Jugoslavenah« na arheološkim iskapanjima u Sisku u listopadu 1858. god. pronašao više vrijednih predmeta.

Prvo je otkrio neki sarkofag (ne donosi njegov opis, pa ne znamo o kojem je sarkofagu riječ) u jami u župnikovom dvorištu i organizirao njegovo prebacivanje u Zagreb.⁴ No na tom svom stručnom arheološkom putovanju Sabljar je imao prilike vidjeti i jedan od najosebujnijih sarkofaga antičke Siscije, onaj Maksimijane Emilije. Kako je revno crtao sve značajne pronalaskeske starine, nacrtao je i ovaj sarkofag (sl. 9–10. 12–15). Danas su to jedini crteži s detaljnim prikazom reljefnih i stilskih odlika ovoga, po mnogo čemu specifičnog sarkofaga, uz cjeloviti prijepis njegova natpisa:

D M (nalazi se izvan natpisnog polja)
 ET MAXIMIANAE AEMILIAE ET SECVRITA
 TI EIVS PERPETVAE QVAE VIX ANN XXXVII FL
 VRSINO DVLCISSIM MARITO MEO IN XXX TE VIII ASCE
 NDENS ANIMAM DEPOSVI MEAM VOS ITAQ INFERI
 ADQVOS ME PRAECIPITE M D I SVPERI COEGERUN MINIMO CVM
 TORMENTO ADMITTI E OSSAQ MEA IN HAC ARCA BENE COMPOSI
 TA CONDIDI TE FL VRSINVS MARITVS DVLCISSIMUS ET FL MAXIMI
 ANVS FILIVS MEVS TE POST HAEC OMNIA VALETE FL VRSINVS MAXI
 MIANAE AEMILIAE CONIVG CARISS TE CASTISS POSVI VIVVSQ FECI CVM
 QUA VIXI ANN XVIII MENSIB VIII PON.. OM LPOST MORT MEAM
 AB HEREDE MEO IN HAC ARC.....EL AQUISITVR MAXI
 MIANA HOMO FVIT OR(A) MORTVA EST ⁵

Natpis je isklesan kvalitetnom latinskom kapitalom. Pri pokušaju određivanja vrste kapitale, početni dio natpisa podsjeća na rustičnu kapitalu, dok središnji dio natpisa poprima oblik kvadratne kapitale, što je vjerojatno produkt veličine prostora natpisnog polja, vještine klesara, naručitelja i objektivnih okolnosti (MATIJAŠIĆ 2002: 32–33).⁶

Sabljar nam je donio i podatak o lokaciji sarkofaga, prema čemu se došlo do zaključka o mjestu njegova originalnog smještaja. Tako je točno utvrđena i pripadnost jednoj od siscijanskih nekropola. Naime, Sabljar je iznio podatak o tadašnjem vlasniku zemljišta na kojem je sarkofag

4 Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, Arhiv AMZ, sign. 42/25, Dopis Mijata Sabljara od 27. listopada 1858. god.; Dopis Ivana Kukuljevića Sakcinskog br. 169, od 29. prosinca 1858. god.; Dopis Mijata Sabljara od 25. travnja 1859. god., Arhiv AMZ, sign. 42/25.

5 Mijat Sabljar, *Topografske bilješke*, Arhiv AMZ, sign. 6. U zadnjem redu slovo A kod riječi OR(A) uistinu

se samo vrlo blago nazire, no riječ OR sama nema nikakav smisao. U kasnijim prijepisima cijela ta riječ se gubi.

6 Datarati spomenik prema navedenim referencama nije posve sigurno, s obzirom na simultano postojanje kvadratne, rustične i kurzivne kapitale, svaka vrsta pisma za zasebnu namjenu; vidi više u: MATIJAŠIĆ 2002: 33.

pronađen. Zemljište je, prema njegovim, ali i katastarskim podacima, pripadalo Mihaelu Čaiću,⁷ sisačkom trgovcu i brodovlasniku.⁸

Sarkofag Maksimijane Emilije obrađen je i u *CIL*-u III (MOMMSEN, *CIL* III, 1902: 3989), no tamo je navedeno kako su vlasnici vrta/vinograda u kojem je (arca rep., tj. sanduk/sarkofag otkriven) pronađen bili trgovac Portich i kasnije netko čije je prezime navedeno u obliku *Pehaich*.

D
M
ET MAXIMIANAE AEMILIAE ET SECURITA
TI EIUS PERPETVAE QVAE VIX ANN XXXVII FL
VRSINO DVLCISSIM MARITO MEO IN XXX TE VIII ASCE
5 NDENS ANIMAM DEPOSVI MEAM VOS ITAQ INFERI
AD QVOS ME PRAECIPITEM D I SVPERI COEGERUNT MINIMO CVM
TORMENTO ADMITTI TE OSSAQ MEA IN HAC ARCA BENE COMPOSI
TA CONDIDIT FL VRSINVS MARITVS DVLCISSIMVS ET FL MAXIMI
ANVS FILIVS MEVS TE POST HAEC OMNIA VALETE FL VRSINVS MAXI
10 MIANAE AEMILIAE CONIVG KARISS TE CASTISS POSVI VIVVSQ FECI CVM
QUA VIXI ANN XVIII MENSIB VIII PONIQ ME POST MORT MEAM
AB HEREDE MEO IN HAC ARC
MIANA HOMO FUIT MORTVA EST
H M H N S⁹

Detaljnou analizom povijesnog slijeda vlasništva zemljišta i usporedbom sa Sabljarovim podacima utvrđeno je da je prvi vlasnik spomenute čestice (KČ 352/1) koja je krajem 18. st. bila omeđena današnjom Strossmayerovom i Lađarskom ulicom bio poznati veletrgovac žitom Marko Postić,¹⁰ što se jasno vidi i na projektom planu Vojnog Siska nastalom oko 1785. godine (Sl. 1).

Početakom 19. stoljeća prodao je dio te čestice koja gleda na tadašnju Žitnu ulicu (danas Lađarska) Paulusu Bittrofu.¹¹ On je tamo izgradio kuću 1803. (MAROEVIĆ 1998: 298–299), danas arheolozima najpoznatiju po tome što u svojim temeljima ima uzidana četiri antička sarkofaga (Sl. 2).

7 ČAIĆ, Mihajlo (CHAIC, Mihaly), (*Kostajnica, 1788. + Sisak, 16. travnja 1846.), trgovac i brodovlasnik. Na njegov su poticaj obrtnici u Vojnom Sisku 1836. dobili svoju prvu cehovsku udrugu, a od 1838. vrši dužnost »varoškog suca u trgovištu«. Jedan je od utemeljitelja Pervoga hrvatskoga društva teglećeg parobrodarstva na Savi i Kupi, a bio je vlasnikom velikih žitnih brodova »tumbasa«. Bio je oženjen Franciscom Vranyczany, sestrom Ambroza Vranyczanya.

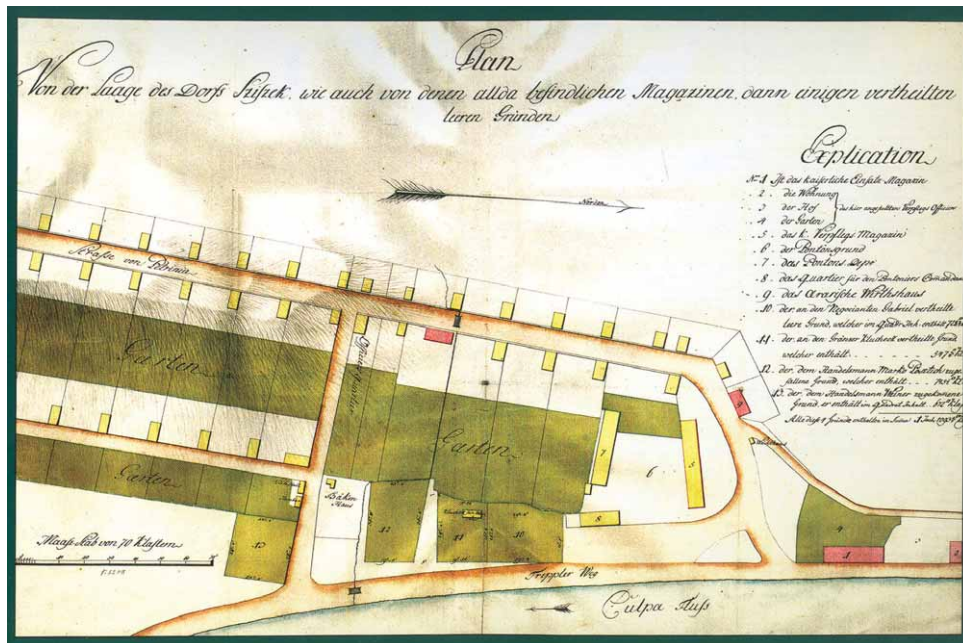
8 Plan von der Laage des Dorfs Szizek, wie auch von denen allda befindlichen Magazinen, dann einigen vertheilten leeren Grundten. –1:1 080. –[S. 1: ca 1785.].– Rukopisni plan: u boji; 60x45 cm, Kartografska zbirka Ratnog arhiva, Beč, sign. G.I.h. 637; *Plan aus welchen die Lage des Dorfes Neu-Szizek, der dortigen Aerial-Magazine, Pontonier und sonstigen Aerial Gebäude, wie auch die nächst der Culpa gelegenen Grundstücke zu ersehen.*–1:5

040. –[S. 1.: ca. 1790].– Rukopisni plan: u boji; 70x50 cm, Kartografska zbirka Ratnog arhiva, Beč, sign. G.I. h.638; vidi i: SLUKAN ALTIĆ 2004: 170, 171.

9 Isto; zadebljanja se odnose na razlike prema Sabljarovom prijepisu.

10 POSTIĆ, Marko (*? +?), veletrgovac žitom. Obitelj se u Sisku spominje u 18. stoljeću. Imao je velike posjede u Vojnom Sisku, a sagradio je kuću u Strossmayerovoj ulici koju kasnije kupuje Mihajlo Čaić. S nećakom Pavlom 1803. god. gradi veliki žitni magazin u Vojnom Sisku, a pretpostavljam, da je nešto ranije prodao dio zemljišta (pola čestice) Paulusu Bittrofu. Markova unuka Fanny Adda udat će se kasnije za Paulusova nećaka Norberta.

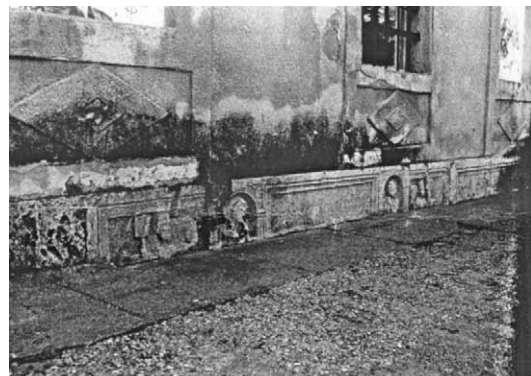
11 BITROFF, trgovačka obitelj. Prvi poznati član obitelji Paulus, rođen je u Trnavi u Slovačkoj. Doselio se u Vojni Sisak početkom 19. st. Iz Mađarske sredinom 19. st. Dolazi

Sl. 1 – Projektni plan Vojnog Siska nastao oko 1785. god. U objašnjenju je pod brojem 12 ime i vlasništvo Marka Postića, kao i lokacija čestice.

Sl. 2 – Kuća koju je 1803. godine sagradio Paulus Bittrof (danas Lađarska ulica), foto: Gradski muzej Sisak.

Sl. 3 – Sarkofazi u temeljima Bittrofove kuće (fotografija preuzeta iz: MIGOTTI 2005)

Što se drugospomenutog prezimena u CIL-u tiče, jasno je da je riječ upravo o Mihajlu Čaiću, samo je očito došlo do pogreške prilikom transliteracije i transkripcije ili *lapsus litterae*. Mogući je razlog tako navedenog prezimena (*Pehaich*), jer latinski jezik ne poznaje zamjenu za hrvatsko slovo

i njegov nećak Norbert, koji ženi unuku Marka Postića Fanny Addu. Ona je vodila trgovački kasino.

č (u ovom slučaju *peh*), dok se č često bilježi kao *ch*. Naime, upravo je to prezime koje, uz osobnu i izravnu apoziciju – trgovac naveo Sabljar u svojim spisima i to čak dva puta,¹² što znači da nije nagađao i da je iznosio točne podatke. Uz to, Postić je u prvoj polovini 19. st. izgradio kuću (MAROEVIĆ 1998: 294) na preostalu dijelu zemljišta koje gleda na Petrinjsku ulicu (danas Strossmayerovu), koju je potom kupio Mihajlo Čaić, što potvrđuje točnost obaju podataka.

U navedenom slučaju spomenut će se i treći vlasnik spornog zemljišta i to u djelu *Briefe ueber einen Theil von Croatien und Italien* (1830.) Therese von Artner, koja je proputovala Siskom 1825. godine i zabilježila natpis s gore spomenutog sarkofaga (von ARTNER 1825: 21). Ona navodi kako joj je tom prilikom domaćin u obilasku Vojnog Siska bio Paulus Bitroff koji je tada spomenuo kako je u *svom* vinogradu pronašao sarkofag Maksimijane Emilije. Theresa prenosi taj podatak i natpis sa sarkofaga. Upravo će natpis pomoći pri utvrđivanju istovjetnosti sarkofaga.

D. M.

ET MAXIMIANAE AEMILIAE ET SECVRITA
 TI EIVS PERPETVAE QVAE VIX ANN XXXVII FL
 VRSINO DVLCISSIM MARITO MEO IN XXX **EVEN** ASCE
 NDENS ANIMAM DEPOSVI MEAM VOS ITAQ INFERI
 ATQOS ME PRAECIPITE M DI SVPERI COEGERUNT MINIMO CVM
 TORMENTO ADMITTI E OSSAQ MEA IN HAC ARCA BENE COMPOSI
 TA CONDIDIT FL VRSINVS MARITVS DVLCISSIMVS E(T) FL MAXIMI
 ANVS FILIUS MEUS TE POST HAEC OMNIA VALETE FL VRSINVS MAXI
 MIANAE AEMILIAE CONIVGI (C)ARISS TE CASTISS POSVI VIVOSQ FECI CUM
 QUA VIXI ANN XVIII MENSIB VIII P O M I (.....) POST MOR... MEAM
 AB HEREDE MEO IN HAC ARC.....ET (A)QVIMUR MAXI
 MIANA (H)OMO **TE VIT** MORTVA EST¹³

Ona uz natpis opisuje i neki reljef na sarkofagu, koji prikazuje Andromedu kojoj do nogu leži neman, dok je sama »prikovana« o pećinu. S druge strane, uopće ne spominje Perzeja, koji se jasno uočava na Sabljarovim skicama. Čak navodi kako se sa strane (vjerojatno misleći na bočne strane) nalaze reljefi sirena (von ARTNER 1825: 22–23). Moguće je da je skice bilježila prema sjećanju, jer

Sl. 4 – Kuća trgovca Mihajla Čaića (danas Strossmayerova ulica), foto: Gradski muzej Sisak.

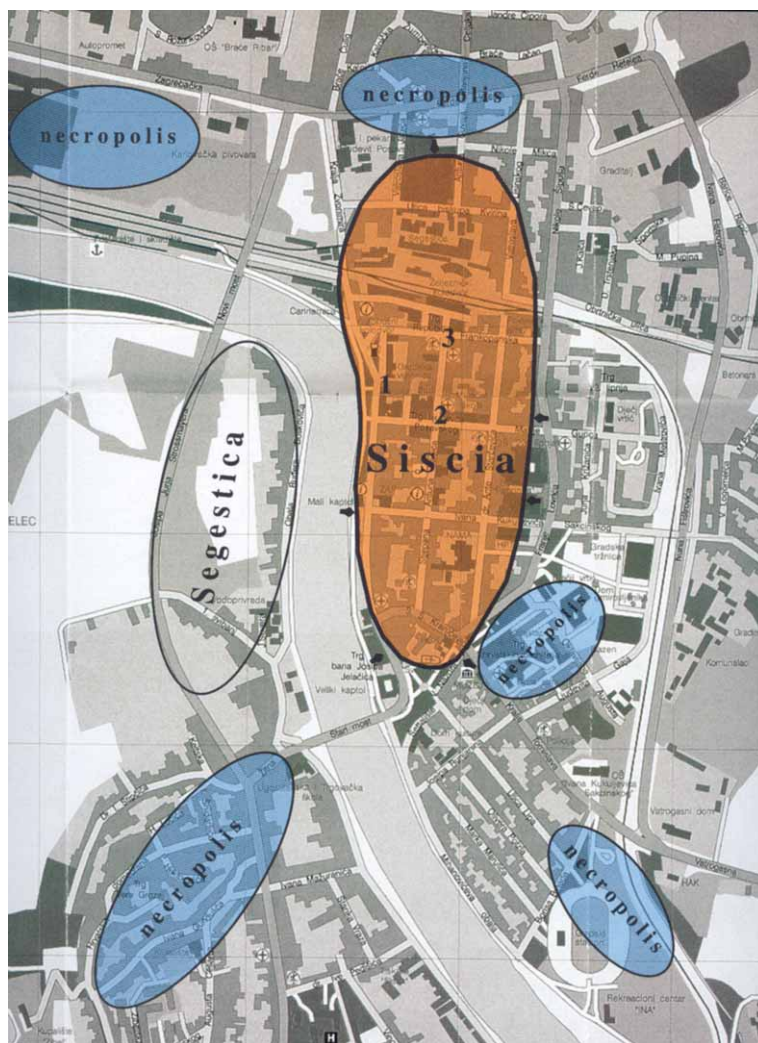
12 Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, Arhiv AMZ, br. 42/25, Dopis Mijata Sabljara od 27. listopada 1858. god.; Dopis Mijata Sabljara Ivanu Tkalčiću od 18. lipnja 1863. god., broj 71.

13 von ARTNER 1830: 21; zadebljanja se odnose na razlike prema Sabljarovom prijepisu.

da je na sarkofagu bio urezan samo ženski lik teško da bi mogla dokučiti njegovu ikonografiju, onako bez konteksta.

Otvoreno ostaje samo pitanje tko je zapravo sarkofag prvi pronašao ili uočio na terenu. Je li bio ukopan u zemlju, pa su ga ili Postić ili Bitroff gradeći kuće otprilike u istom razdoblju pronašli ili je cijelo vrijeme bio na površini kao dio Postićeva vinograda u času kada Bitroff kupuje jedan njegov dio. Sigurno je da se 1858. god. sarkofag nalazio u Čaićevom vinogradu.

Iz svega navedenoga, a tragom zemljišnog vlasništva, slijedi da je sarkofag nesumnjivo pripadao velikoj siscijanskoj nekropoli u Novom Sisku (Sl. 5).¹⁴

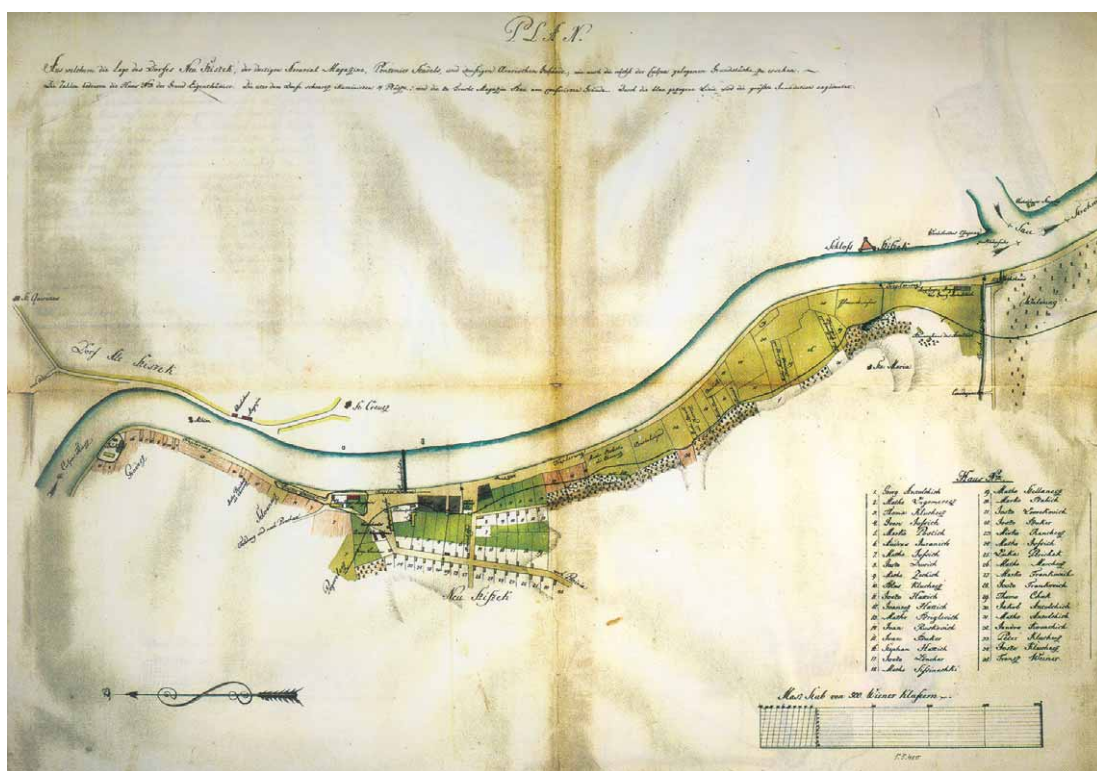

Sl. 5 – Rekonstrukcija antičke Siscije i njenih nekropola (S-J), karta preuzeta iz: SLUKAN-ALTIĆ 2004: 160.

¹⁴ Vidi u: MIGOTTI 2007: 7–30. Autorica je imenuje jugozapadnom nekropolom.

Sabljar u svom rukopisu donosi mnoštvo detalja o sarkofagu, kao i precizne crteže bočnih re-ljefa, no to je sve što iste godine uspijeva napraviti po tom pitanju u vezi s tim spomenikom. Da ga Maksimijanin sarkofag opterećuje i par godina nakon što ga je prvi puta ugledao, govori njegov do-pis upućen Ivanu Tkalčiću¹⁵ 1863. godine.

Tkalčić je od 1862. do 1867. godine obnašao kapelansku službu u Sisku. Tada svjedoči o stanju očuvanosti starina u Sisku, kada zaključuje da se ono nije bitno popravilo tijekom njegove službe.¹⁶ Godine 1863. Tkalčić postaje povjerenikom »Društva za povjestnicu i starine Jugoslave-nah« u Sisku, pa je od tada, s novom funkcijom, sudjelovao na sisačkim arheološkim iskapanjima.

Sl. 6 – Prvi posjednici kuća Vojnog Siska na planu nastalom oko 1790. god. Pod rednim brojem 5 ime je Marka Postića. Karta preuzeta iz: SLUKAN-ALTIC 2004: 171.

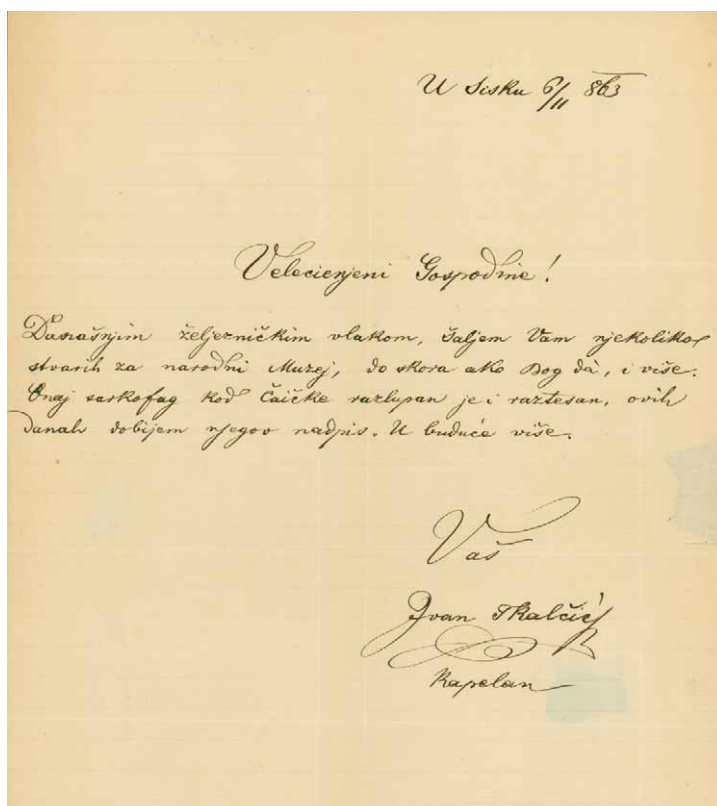
15 TKALČIĆ, Ivan, (*Zagreb, 4. svibnja 1840. + Zagreb, 11. svibnja 1905.), hrvatski povjesničar. Tkalčić je po završetku studija bogoslužja prvo službovao od 1862. do 1867. kao kapelan u Sisku, potom je bio župnik u Zagrebu. Od 1882. do 1896. bio je službenik arhiva i knjižničar tadašnje Jugoslavenske akademije u Zagrebu. Zaslužan je za izdavanje mnogih povijesnih radova. Radio je na povijesti grada Zagreba i Zagrebačke nadbiskupije. Tijekom pet godina (1862.–1867.) provedenih u Sisku proučavao je povijest starorimske Siscije, kako na temelju pisanih knjiga, tako i na temelju arheoloških nalaza koje je sam našao i

prikupio. O svojim istraživanjima objavio je nekoliko rasprava: »Grad Sisak«, »Crta o bivšoj sisačkoj biskupiji«, »Sisačke starine u pogibelji«, »Rieč o godini Kvirinove smrti« i »Tri nova obretna rimska groba u Sisku« te je napisao povijesničku pripovijest »Severilla ili slika iz progno-stva kršćanah u Sisku«. Po navedenim djelima, osobito po ozbiljnosti u raščlambi i zaključivanju, Tkalčić spada među zaslužne i istaknute arheologe naše hrvatske kulturne povijesti (cf. RAZUM 2006; 2006a).

16 Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, Arhiv AMZ, sign. 42/25, Dopis Ivana Tkalčića od 27. srpnja 1864. god.

Sabljar¹⁷ šalje pismo Tkalčiću u kojem mu, uz ostalo, skreće pozornost na to da je prije više godina¹⁸ u dvorištu kuće pokojnoga »Miška Čaića, bivšeg vrlog domoročaca«, vidio rimski sarkofag s velikim natpisom i isklesanim slikama sa strane, u kojemu se tada držala voda, koji je od mraza uz cijelu duljinu pukao na dva dijela. Smatra da bi taj sarkofag bio vrijedan Narodnom muzeju, pa Tkalčića šalje k udovi Čaić, ako je ona još vlasnica posjeda (on ne zna) da ga pokloni Narodnom muzeju i željeznicom pošalje u Zagreb.¹⁹

Prema odgovoru što ga je Tkalčić uputio Sabljaru jasno se vidi da je sarkofag još uvijek na Čaićkinu zemljištu, ali i da mu je stanje očuvanosti mnogo lošije. Tako Tkalčić kaže da je sada »sarkofag kod Čaićke razlupan i rastesan«, no da će dobiti natpis s njega.²⁰ Što se nakon toga dogodilo nije jasno, zna se, za sada, samo da Maksimijanin sarkofag ili barem njegovi dijelovi nisu dospjeli ni u jednu domaću arheološku zbirku.

Sl. 7 – Izvješće Ivana Tkalčića Mijatju Sabljaru, 6.XI.1863. Arhiv AMZ, sign. 42/25.

17 U spisu je potpisan kao M. S., no usporedbom s drugim spisima u kojima je potpisan punim imenom i prezimenom, i s obzirom na tematiku, jasano je da su to njegovi inicijali.

18 Pretpostavljam da misli na listopad 1858. god., jer je iz tog razdoblja njegova korespondencija s Kukuljevićem vezana uz boravak u Sisku na istraživanju starina.

19 Navodi da će joj ime biti objavljeno u *Pozoru, Narodnim Novinama i Agramer Zeitungu*; Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, Dopis Mijatja Sabljara Ivanu Tkalčiću od 27. srpnja 1864. god., Arhiv AMZ, sign. 42/25.

20 Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, Dopis Ivana Tkalčića Mijatju Sabljaru od 6. studenoga 1863. god., Arhiv AMZ, sign. 42/25. Dopis Ivana Tkalčića Mijatju Sabljaru, Sisak, 6. studenoga 1863. god.

Postoji niz mogućnosti. Naime, Paulus Bitroff navodi Theresi von Artner 1825. da je mnoge značajne rimske spomenike (uključujući i sarkofage) slao u Peštu²¹, a s obzirom na nepoznat datum njegove smrti, moguće je da je i ovaj spomenik zadesila ista sudbina, možda preko neke treće osobe upoznate s procedurom slanja starina u strane muzeje (nećak Norbert?). S obzirom na datume izgradnje obje kuće na navedenim česticama, a to je prema Maroeviću početak 19. st., sarkofag sigurno nije uzidan u temelje niti jedne od njih. I ono što je najvažnije jest to da ga je još 1863. Tkalčić zatekao na terenu, te mu se od tog datuma gubi trag (HOFFILER-SARIA 1938: 238–239).²²

NEKROPOLA U NOVOM SISKU I SARKOFAG MAKSIMIJANE EMILIJE

Danas je mjesto na kojem je pronađen sarkofag Maksimijane Emilije u arheološkoj i povijesnoj terminologiji poznato kao nekropola Novoga Siska, odnosno jugozapadna nekropola.²³ No s obzirom na veličinu te nekropole potrebno je pobliže locirati mjesto pronalaska sarkofaga Maksimijane Emilije. Mjesto njegova pronalaska pripadalo je dijelu nekropole koja se nalazila s lijeve strane nekadašnje Petrinjske, danas Strossmayerove ulice (Sl. 4). Kako je na ovoj lokaciji uočen velik broj sarkofaga istog sociološkog konteksta (MIGOTTI 2005: 2),²⁴ slične izrade (sarkofag Poncija Lupa, Septumije Marcele, Elije Matrone, Marka Mulvija Narcisa, urna Marka Aurelija Glabriona)²⁵ i približno iste datacije (druga polovina 2. st i prva polovina 3. st.),²⁶ mogli bismo zaključiti da je riječ o dijelu nekropole koji prestaje služiti ukapanju pokojnika pojavom kasnoantičkih ukopa u Novom Sisku. Izgleda da se u kasnoantičkom periodu nekropola »seli« na okolne brežuljkaste dijelove, poput Stiićevog brda (tzv. Doktorsko naselje), Vinogadske ulice i Zibela (sl. 5).²⁷

TIPOLOŠKO I RADIONIČKO PODRIJETLO

Prema tipologiji, sarkofag Maksimijane Emilije svrstava se u one nastale u zapadnim područjima Rimskog Carstva, točnije u gornjoitalskim provincijama (KOCH 1982: 276; MIGOTTI 2005: 22) i spada u B. 1 tip, odnosno tip s arkadama i tabulom (KOCH 1982: 284–285), s manjim razlikama (nema stupova/pilastra kod niša).

Prema obliku i strukturi svrstavamo ga u arhitektonsku skupinu siscijanskih sarkofaga, što znači da mu je prednja ploha arhitektonski raščlanjena (MIGOTTI, 2007: 9).

Sarkofag Maksimijane Elije istovjetan je, prema obliku i strukturi (tipologiji), sarkofagu Poncija Lupa (*CIL* III, 3974), pa zapravo predstavlja (prema datumu objave) drugi sarkofag tog tipa s područja Siscije (MIGOTTI 2005: 2). Tako sarkofag Poncija Lupa više nije jedini poznati ovog tipa iz Siscije. Maksimijanin sarkofag nesumnjivo je bio dio grupe sarkofaga jugozapadne nekropole

21 Najpoznatiji primjer toga jest sarkofag antičkog glumca Leburne (*CIL* III, 3980), koji je 1823. pronađen u Bitroffovom vinogradu i njegovom dozvolom prenesen u Mađarski narodni muzej u Budimpeštu; vidi i u: VUKOVIĆ 1994: 57–90; još vidi i u: von ARTNER 1830: 12.

22 Hoffiler i Saria prenose podatke Therese von Artner, no navode i kako je sarkofag pod brojem 3989 u *CIL*-u III, a to je Maksimijanin sarkofag, izgubljen/zagubljen do datuma objave *CIL*-a III, 1. (1873.). Navode i mogućnost Bitroffova slanja većeg broja starina, pa tako i spomenutog sarkofaga, u Nacionalni muzej u Budimpeštu.

23 Vidi više u: WIEWEGH: 2003: 10 i MIGOTTI 2007: 7–30. Autorica je imenuje jugozapadnom nekropolom.

24 Predavanje: *The Roman Sarcophagi of Siscia* autorica je održala na skupu *Roman Sarcophagi in Pannonia and Upper Moesia*, Ljubljana, Slovenija, 10.–11. ožujak 2005., neobjavljeno.

25 Isto.

26 Isto.

27 Usporedi s: VUKOVIĆ 1994: 57–90; BURKOWSKY 1996: 69–80; BUZOV 2000: 274–361; 2002: 175–191; MIGOTTI 2007: 7–30; BURKOWSKY 2007: 57–66; PAVLAKOVIĆ – ŠKRUGULJA 2008: 17–21.

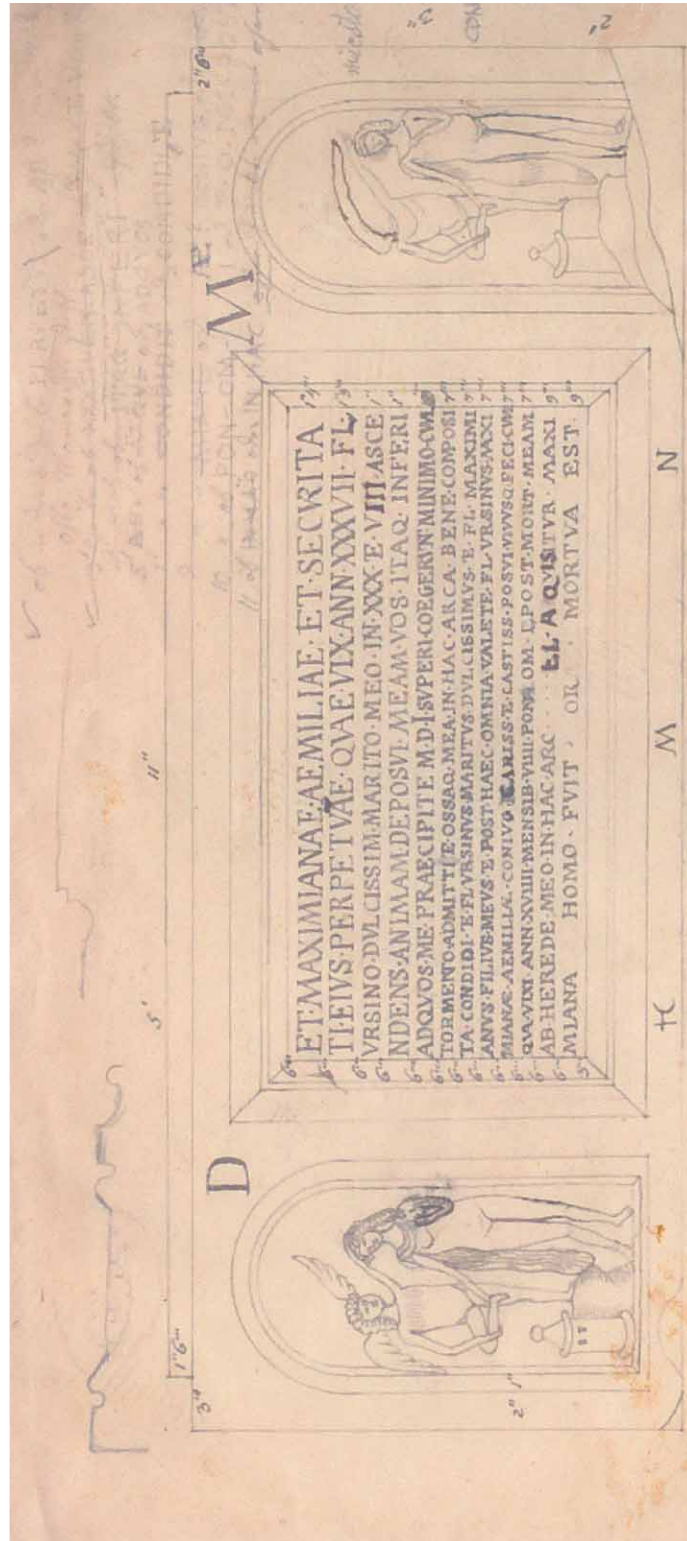

Sl. 8 – Plan grada Siska iz 1997. s označenom mikrolokacijom pronalaska sarkofaga Maksimijane Emilije. Plan preuzet iz: SLUKAN-ALTIĆ 2004: 205.

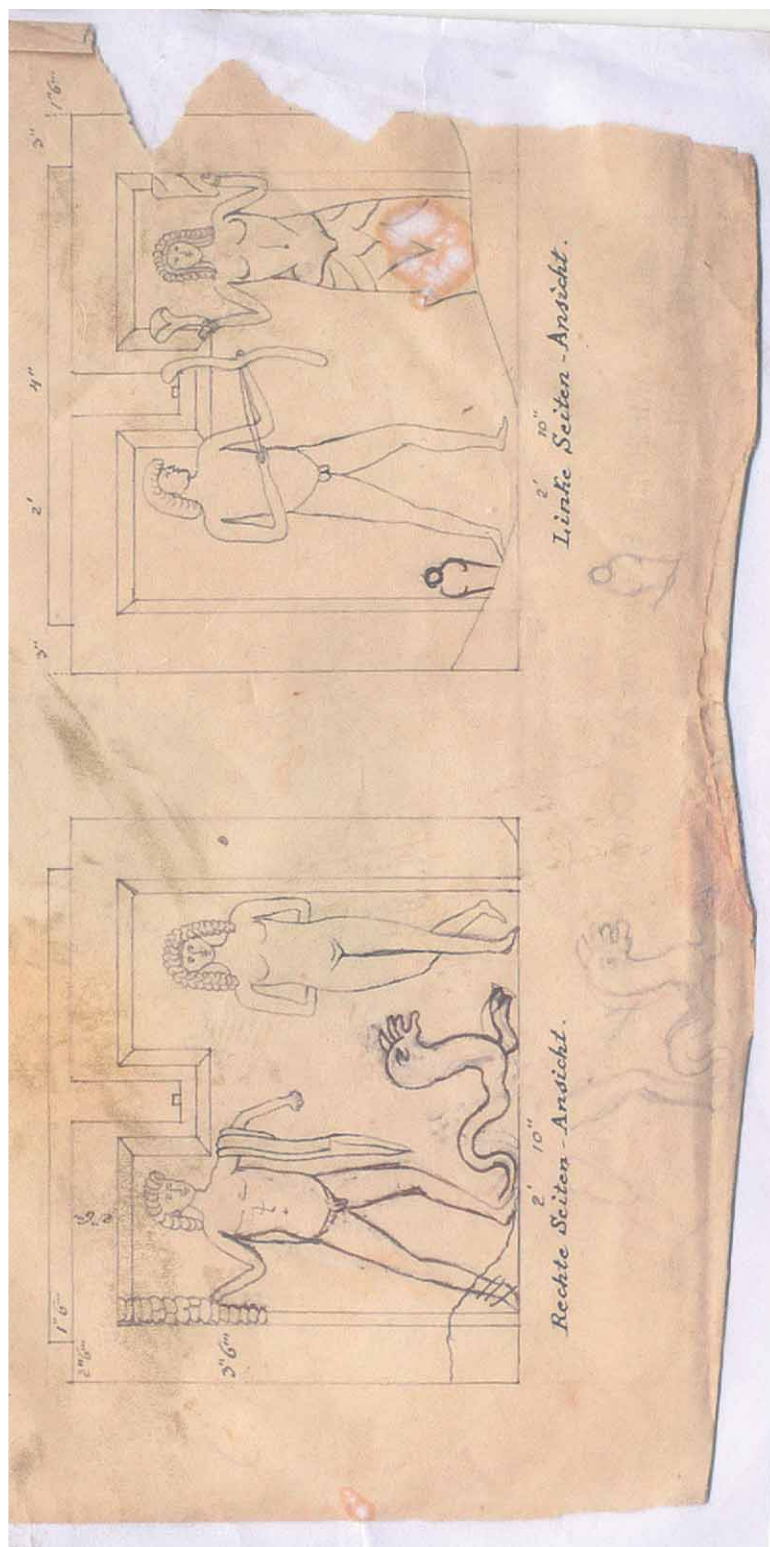
te se nalazio pored još četiri sarkofaga (*CIL* 3973 – sarkofag Marka Mulvija Narcisa, *CIL* 3974 – sarkofag Poncija Lupa, *CIL* 3981 – sarkofag Septumije Marcele, *CIL* 3992 – sarkofag Elije Matrone).

Prema napomenama iz *CIL*-a, kao materijal sarkofaga naveden je samo kamen-*lapide* (*CIL* III 3989: 505), pa pretpostavljam da je riječ o vapnencu, kao što je slučaj sa svima do sada pronađenim i jednim analitički obrađenim sarkofagu na toj nekropoli (MIGOTTI 2005: 22–23; 2007: 10–18, 25).

Iako nemamo konkretne podatke niti dokaze o kamenoklesarskoj djelatnosti u Sisciji, količina pronađene, ali i pretpostavljene građe, veličina i značaj same kolonije upućuju na mogućnost izrade kamenih spomenika u Sisciji. Siscijanska kamenoklesarska proizvodnja mogla je uključivati izradu ili doradu kamenih spomenika (MIGOTTI – GREGL 1999–2000: 133).

Sl. 9 – Crtež prednje strane sarkofaga Maksimijane Emilije Mijata Sabljara (arhiv AMZ, sign. 6).

Sl. 10 – Crtež bočnih strana sarkofaga Maksimijane Emilije (arhiv AMZ, sign. 6).

S obzirom na to da nam sarkofag nije fizički dostupan, ono što bismo mogli naslutiti jest da nije načinjen od mramora, jer je u *CIL*-u navedeno samo da je od kamena, što bi značilo da je najvjerojatnije od vapnenca. Mišljenja sam da bi bilo naglašeno da je od mramora, jer su mramorni sarkofazi na nekropoli u Novom Sisku rijetki. Pretpostavka o vapnencu odgovara zaključcima Branke Migotti o razvijenoj izradi urni i sarkofaga na prostoru Like i Korduna, gdje su, izgleda, bila izvorišta kamena za siscijanske sarkofage. Prema objašnjenjima autorice, proizvodnja arhitektonskih sarkofaga nije zabilježena u Petovionu, pa se i u ovom, baš kao i u primjerku Poncijusa Lupusa iz Siscije, može naslutiti sjevernoitalski ili čak rimski utjecaj, u izradi, temi ili samom importu (MIGOTTI 2007: 25). Sarkofazi lokalne produkcije nastajali su u serijama, a u slučaju da je Maksimijanin sarkofag nastao u nekoj lokalnoj/panonskoj radionici pripadao bi trećoj seriji sarkofaga, arhitektonske raščlambe. Njihovu pojavu pratimo od ranog 3. stoljeća pa sve do prve polovine 4. stoljeća, a pokazuju sličnost sa sarkofazima arhitektonskog karaktera u Akvileji i Ravenni, pri čemu su poglavito Istra i sjeverna Dalmacija otvoreni sjevernoitalskim utjecajima (CAMBI 2002: 167–168). S obzirom na to da Maksimijanin sarkofag vjerojatno nije od mramora, ovdje treba naglasiti da od sredine 2. stoljeća počinje i serijska proizvodnja sarkofaga od domaćeg vapnenca, kojima je naglasak na natpisnom polju, od kojeg su bočno najčešće polja s erotima različitih vrsta (CAMBI 2002: 169). Intenziviranjem proizvodnje u kasnoj antici, ti sarkofazi i dalje imaju arhitektonski volumen i trodijelno raščlanjenje prednje strane sanduka s tabulom, s natpisom u sredini (CAMBI 2002: 266–267). Ono što odudara od drugih tipološki i datacijski sličnih sarkofaga svakako je finoća i preciznost izrade.²⁸ To se, pak, može vezati ili za mogućnost da je sarkofag uvezen ili je, pak, možemo vezati uz činjenicu da su vrlo pedantni kamenoklesari radili u kvalitetnim kamenoklesarskim radionicama u Sisciji ili njenoj okolici.²⁹ Veliko središte poput Siscije moglo je razviti kamenoklesarsku proizvodnju koja bi uključivala izradu ili doradu kamenih i mramornih spomenika (MIGOTTI – GREGL 1999/2000: 133).

OPIS SARKOFAGA

Ovdje treba istaknuti da se cijeli opis sarkofaga, u svim svojim segmentima, odnosi na crteže sarkofaga Mijata Sabljara. Dva gotovo istovjetna crteža sarkofaga Maksimijane Emilije koja nam je Sabljara ostavio različita su u nekim pojedinostima, poput mitološkog čudovišta ili Meduzinih ruku koja ni(su) vezana u zapešću ili pokušaja naglašavanja oblina (Andromedini bokovi). Kako isti arhivski spisi sadrže i neke druge crteže starina, poput nadgrobne stele iz Siska (*CIL* III 3985) (vidi: MIGOTTI – GREGL 1999–2000), čija nam je ikonografička, epigrafička, paleografička i onomastička analiza poznata, ili dioskura uz sarkofag Poncija Lupa (*CIL* III 3974) (MIGOTTI 2005: 277–285), također arheološki obrađenoga, a čiji su nam ostaci i danas djelomice vidljivi, opažamo da su na Sabljarovim crtežima ekstremiteti prikazanih likova redovito tanji, no što uistinu na sarkofazima jesu. S druge strane, na mnoge detalje je obratio pozornost i vjerodostojno ih nacrtao. U tom smislu treba i ove crteže Maksimijanina sarkofaga oprezno interpretirati.

S prednje strane u centru nalazi se uokvirena tabla s natpisom (izgleda najduži poznati, do sada pronađeni sa sisačkog područja), a s obje strane natpisa u zaobljenim nišama Eros i Psiha. Nazire se oštećenje donjeg desnog dijela sarkofaga, dok glava Erosa u desnoj niši djeluje nedovršeno ili također oštećeno. S desne bočne strane sarkofaga reljef je Perzeja i Andromede koja je rukama iza leđa vezana za stijenu, a do nju joj leži mitološko čudovište kojem je, prema legendi, trebala biti žr-

²⁸ Usporedi s: VUKOVIĆ 1994: 57–90, BURKOWSKY 1996: 69–80; BUZOV 2000: 274–361; 2002: 175–191; MIGOTTI 2007: 7–30; BURKOWSKY 2007: 57–66; PAVLAKOVIĆ – ŠKRGULJA 2008: 17–21.

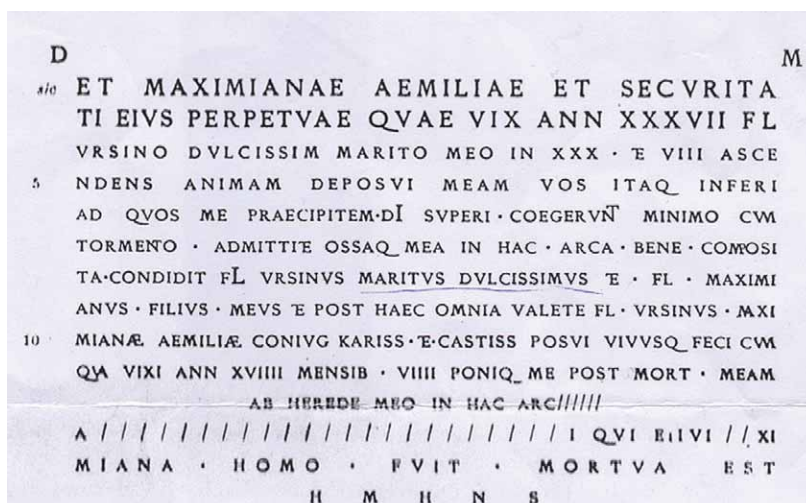
²⁹ Vidi još i: CAMBI 1991: 155.

tvovana. Perzej je prikazan s plaštem prebačenim preko lijeve ruke, i priskače Andromedi u pomoć. Oba lika imaju dužu izrazito kovrčavu kosu. S lijeve bočne strane sarkofaga prikazan je muškarac koji odapinje strijelu prema ženi duge valovite kose. Izgleda da ženski lik predstavlja Meduzu kojoj je Perzej, prema mitologiji, odsjekao glavu. Ovdje je Meduza prikazana u liku kretske božice sa zmijama, na što osim podignutih ruku i jasno vidljive zmije u desnoj ruci, podsjeća i njena tipična odjeća, odnosno stilizirana suknja i nagi torzo. Motiv Meduzina prikaza, općenito, jedan je od najučestalijih na zabatima noričko-panonskih stela, gdje je prisutniji nego li u Dalmaciji ili Germaniji (MIGOTTI – GREGL 1999–2000: 134–135.), no nije poznat Meduzin prikaz poput ovoga na Maksimijaninom sarkofagu, kao ni samo mjesto prikazivanja (*LIMC*, 4/1, 1988: 335–347).

U rimskoj umjetnosti epizode Perzeja i Meduze/Gorgone su rijetko zastupljene, a u koliko su prisutne najčešće su to prikazi u kojima Perzej odrubljuje Gorgoninu glavu (*LIMC*, 4/1, 1988: 335–347). S druge strane, epizode s Andromedom najomiljenije su, i to posebice na pompejanskim zidovima i u reljefnoj skulpturi. U većini tih prikaza Perzej je prikazan s prijeda, kao što je to slučaj i na desnoj bočnoj strani. U 3. i 4. stoljeću Perzej je često prikazivan kako pomaže Andromedi sići sa stijene, dok je u 4. stoljeću prikazan u temama s Andromedom samo na mozaiku u Engleskoj i zidnim slikama u Rimu, što je vjerojatno i najkasniji prikaz Perzeja u drevnoj umjetnosti (*LIMC*, VII/1, 1994: 346). Perzeja je obično teško identificirati bez posebnih atributa, poput kape ili sandala s krilcima, s kojima često podsjeća na Hermesa.

Na Maksimijaninom sarkofagu, njegova prisutnost određena je kontekstom (*LIMC*, VII/1, 1994: 347).

Prednji dio sarkofaga sadrži natpisno polje u arhitektonskom okviru, dok je sa svake njegove strane niša nadstrovena trostrukim lukom. U svakoj niši likovi su Erosa i Psihe, sudionika jedne od najljepših ljubavnih priča. Rimljanima je Eros bio simbol života poslije smrti, pa je oslikavao brojne sarkofage. Prikaz je to krajnje nježnog odnosa dvoje ljubavnika s naglaskom na osjetilno. Eros je prikazan kao mladić s krilima, duže izrazito kovrčave kose, iako bez naglašenih muških atributa. Desnu nogu ima savinutu u koljenu i prekrizenu iznad koljena lijeve noge, za što nemamo sličnih primjera (*LIMC*, III/2, 1986: 612). Desnu nogu Eros pridržava desnom rukom, dok se ravnoteža lika, ali i kompozicije općenito, nastojala postići stavljanjem desne ruke na glavu Psihe. Psiha mu pak pridržava pe-

Sl. 11 – Preslik natpisa sarkofaga Maksimijane Emilije iz *CIL*-a (*CIL* III 3989)

tu prekrizane desne noge. S druge strane, Eros Psihu nježno dodiruje po glavi (*LIMC*, VII/2, 1994: 449). Na taj se način stvorila simetrija cijelog figuralnog prikaza, te je prikazan pokret zatvoren u krugu. Psihi je lijeva ruka savijena u laktu, te njome pridržava ogrtač. Taj prikaz simbolizira vječni život i vječnu ljubav pokojnika. Klesar je bio uspješan u prikazu dimenzija i realnog izgleda. Uobičajen prikaz tugujućeg Erota na sarkofazima ovdje je izmijenjen i detaljem vezanim uz obrnutu baklju na koju se Erot obično naslanja. Na Maksimijaninom sarkofagu čini se da se taj prikaz nastojao nadomjestiti malom posudicom u lijevom dnu niše, koja nije tako jasna u desnoj niši zbog spomenutog oštećenja. I taj je prikaz, u koliko je uistinu vjeran, bez analogije (*LIMC* III/2, 1986: 608–727). Na temelju opažanja i konzultiranja literature, možemo zaključiti da je cijeli ikonografski prikaz bez analogije, te da je u pitanju pojedinačna neuobičajena ikonografska ideja koja odražava društveni status naručitelja.

EPIGRAFIČKA, PALEOGRAFIČKA I ONOMASTIČKA ANALIZA

Natpis na Maksimijaninom sarkofagu najduži je, do sada, poznati cjeloviti Siscijanski natpis. Njegov prijevod glasi:

Bogovima Manima (Dušama pokojnika)

I Maksimijani Emiliji koja je živjela tek trideset i sedam godina i njezinom vječnom spokoju/miru. Ulazeći u trideset osmu godinu položila sam svoju dušu Flaviju Ursinu svojem premilom suprugu. Stoga me primite vi podzemnici kojima su me višnji bogovi iznenada i ne mučeći me strmoglavili. I [primite] kosti moje položene u ovaj lijes, koji su podigli Flavije Ursin, muž premili, i moj sin Flavije Maksimijan. I nakon svega ostajte zbogom!

Ja Flavije Ursin za života sam postavio i načinio [ovaj spomenik] Maksimijani Emiliji predragoj i prečistoj supruzi, s kojom sam živio 19 godina i 9 mjeseci, [i zapovjedio sam]³⁰ da me moj nasljednik nakon moje smrti položi u ovaj lijes.

A.....I QVI E_VI.....³¹

[Ma]ksimijana bijaše čovjek, sada/ na kraju³² je mrtva.

Ovaj spomenik ne slijedi nasljednika

Tekst je ispisan širinom cijele površine s prekidom riječi na kraju teksta, što je svojstveno kasnijem razdoblju (MIGOTTI – GREGL 1999–2000: 147).

Natpis, ipak, odražava djelo vještog klesara, jer je uspješno »ugurao« sva slova u dužinu redaka, pa mu se niti jedno slovo ne nastavlja preko ukrasnog ruba, iako nisu svi redci natpisa iste visine. Visina retka ovisi o značaju i kompoziciji cjeline natpisa, pa je najčešće početak natpisa koji sadržava, u ovom slučaju, ime pokojnice, isklesan najvećim slovima (MATIJAŠIĆ 2002: 12–13). Kod natpisa na Maksimijaninom sarkofagu smatram da je postupno smanjenje visine slova, kao i blago povećanje u zadnja dva reda natpisa nastalo zbog veličine samoga teksta, kada se nije htjelo pribjeći kraćenju pojedinih riječi. Na kraju natpisa klesar je izgleda uvidio da bi mu »zadnji red« ostao prazan, pa je odlučio povećati slova u tom dijelu natpisa kako ne bi stvorio diskontinuitet cjelovitosti natpisnog polja, a time i harmonijsku estetiku samog natpisnog polja. Što se točne veličine

30 Transkripcija pretpostavlja da u natpisu nakon in hac arc_ slijedi glagol iussi. Ako je doista tako, onda je prijevod ovaj gore: zapovjedio sam.

31 Jedino je jasno qui – koji, ali drugo se ništa ne može povezati.

32 Ovaj prijevod slijedi prijepis natpisa sa Sabljarova crteža gdje je još vidljiv oblik OR(A) između FUIT i MORTUA.

slova tiče, ovdje smo u nedoumici zbog mjernih oznaka kojima se Sabljara služio.³³ Interpunkcija, u smislu točke (*punctum distinguens*) između dviju riječi na sredini visine slova, prisutna je dosljedno u tekstu.³⁴

Početna formula *Diis Manibus*, odnosno Bogovima Manima nalazi se izvan natpisnog polja, no u uobičajenoj svrsi. Predstavlja duše pokojnika.

Ime pokojnice svakako je neuobičajeno, a treba imati na umu i da je njezin gentilicij stavljen iza njezina prenomena.

Imenovanje cijele obitelji na sarkofagu je u formuli prenomena i nomena, što bi moglo značiti da je cjelokupni sustav *tria nomina*, kada je na sarkofagu uklesavan natpis, izgubio značenje koje je imao do Karakalinog edikta 212. godine.³⁵ Do tada je sustav *tria nomina* služio određivanju građanskog statusa pojedinca, pripadnost možebitnoj peregrinskoj zajednici ili određivanju robovskog statusa.

Ti podaci, uz neke već navedene, upućuju na vjerojatnost najranije datacije sarkofaga u prvu polovinu 3. stoljeća.

Oblik Maksimijaninog imena koji se nalazi na natpisu u prvoj rečenici u dativu je jednine, pa prema tome predstavlja treću razvojnu fazu u navođenju imena na nadgrobnim spomenicima, kada se natpisom želi naglasiti kome je spomenik podignut ili posvećen (MATIJAŠIĆ 2002: 74).³⁶

Maksimijana je ime (kognomen u ulozi prenomena) dobila po ocu Maksimijanu (*Maximianus*), točnije prema njegovu kognomenu, odnosno obiteljskom imenu koje se razvilo od rimskog obiteljskog imena Maximus. Bio je to uobičajeni proces za kasnije faze Rimskog Carstva, kada ženski prenomeni nastaju od očeva kognomena. Kognomen *Maximianus* relativno je čest za sjever Italije, a osobito je omiljen u Panoniji,³⁷ što često upućuje na domaće elemente (ŠEGVIĆ 1987: 146; LŐRINZ 2000: 69; GRAČANIN 2004: 30). Dakle, ili je Maksimijanin otac (ili dalji predak) latinizirao peregrinsko ime, ili je Maksimijana bila pripadnica sjevernoitalske obitelji doseljene u Sisciju. Tome u prilog ide i njezin *nomen gentile* ili gentilicij Aemilia (*Aemilius*). On pripada najstarijoj plemenskoj rimskoj zajednici, a pripadnici obitelji Aemilia bili su važni građani Rima, čak i prije no što je postalo kraljevstvom. Kada je godine 242. pr. Kr., službeni broj rimskih plemena bio postavljen na 35, »pleme« Aemilia nalazilo se među njima. Isto tako pripadnici obitelji Aemilia bili su rimski patriciji, što indicira i dužnosti koje su obnašali, od senatorskih do svećeničkih. Oni su ujedno bili i pripadnici jedne od pet najvažnijih rimskih obitelji. S obzirom na navedene elemente, čini se da je veza s višim staležom, kojeg je Maksimijana uživala, bilo posredno (kao potomak oslobođenika bogate obitelji Emilijevaca) ili neposredno (kao potomak dijela obitelji Emilijevaca koji je

33 Sve ove ideje, još jednom napominjem, imaju smisla ukoliko je natpis potpuno vjerodostojno prenesen na crtež Mijata Sabljara, čemu u prilog ide oznaka veličine slova s desne strane natpisa i veličina razmaka između redaka naznačena s lijeve strane natpisa. Prema simbolima kojima se služio u obilježavanju, moguće je da je za mjernu jedinicu koristio inč/palac (") (1 in = 2,54 cm, odnosno preračunato 1 cm = 0,3937 in). Isto tako, moguće je da je s navedenim brojevima i mjernim jedinicama označavao npr. veličinu rubova natpisnog polja. Primjera radi, ako prihvatimo susatv oznaka inč barem za visinu slova unutar natpisnog polja, to bi značilo da je visina slova u prvom retku: 14 x 0,3937 = 5,5118 cm, što svakako nije nerealna visina slova za natpisno polje jednog sarkofaga. Isto tako ako računamo dalje, uz pretpostavku da je s jednom crticom označavao stotice, s dvije desetice, a s tri jedinice, oznaka 5' 6" značila

bi 560 palaca x 0,3937 = 220,472 cm za dužinu sarkofaga duž njegove dubine + polja označena postrance još 41, 7322 cm, ukupno = otprilike 262 cm dužine. Visina sarkofaga iznosila bi prema takvoj računici 90,551 cm (230 in x 0,3937). Dubina sarkofaga na najdubljem dijelu presjeka bila bi 70,866 cm.

34 Prema: MATIJAŠIĆ 2002: 53.

35 Karakalinihim ediktom svi slobodni stanovnici Rimskog Carstva postaju rimski građani.

36 Treba istaknuti i da se sva tri oblika pisanja imena na nadgrobnim spomenicima kronološki isprepliću, pa nam ne služe izravno kao datacijski podatak.

37 LŐRINZ 2000 (*OPEL*) navodi sljedeći omjer prisutnosti ovoga imena: ITA 11, HIS 1, NAR 3, DAL 7, PAN 23.

dom pronašao u Sisciji, značajnoj rimskoj koloniji) dokaziv. Kao jedno od rješenja mogla bi poslužiti činjenica da su osnivanjem kolonija u njih u skupinama naseljavani rimski građani. Svi oni bili bi upisivani u isti tribus (MATIJAŠIĆ 2002: 66), pa tu leži moguće objašnjenje gornjeg navoda. Posebnih iskaza o podrijetlu nema.

Što se tiče nomena njezina supruga jedno je to od najuobičajenijih imena Rimskog Carstva. Nomen *Flavius* na natpisu je napisano imenskom kraticom Fl., koja je tipična za kasnije razdoblje, pa u tom smislu ničime ne odudara od ustaljenih imenskih ili, pak, klesarskih shema kasnijeg razdoblja. Nakon vladavine dinastije Flavijevaca ime *Flavius* postaje čest prenamen i to poglavito kod viših društvenih slojeva. Nomen *Flavius* daje naslutiti i potomstvo panonskog peregrina kojem je građansko pravo podijeljeno za careva iz dinastije Flavijevaca, što je bio čest slučaj u Sisciji, flavijevskoj koloniji, gdje je spomenuti nomen uočen na većem broju natpisa (MIGOTTI – GREGL 1999–2000: 139). Što se kognomena tiče teško mu je odrediti podrijetlo. Kognomen *Ursinus*, zapravo izvedenica od *Ursus*, najzastupljenije je u sjevernoj Italiji, Noriku i Dalmaciji, a potom i Panoniji. Češći je u kasnijim razdobljima i to osobito kod domaćeg stanovništva. *Ursus* je bio često kognomen u gensu Julija i Kornelija (KAJANTO 1965: 18–19; MIGOTTI – GREGL 1999–2000: 141).

I kod imenovanja Maksimijanina sina upečatljivo je da on nosi njezin prenamen, odnosno, njezino gentilno ime. Necarska su gentilna imena česta u ranoromaniziranim krajevima, što je svakako slučaj sa Siscijom, a njihov broj raste u kasnom principatu. Isto tako, često istodobno u određenim krajevima, a to bi svakako bilo primijenjivo na Sisciju, žive i potomci rano naseljenih Italika³⁸, kao oslobođenici i poslovni zastupnici italskih trgovačkih i poduzetničkih obitelji (MIGOTTI – GREGL 1999–2000: 140).

Unutar natpisne ploče više nema teksta, no tik ispod nje na samo jednom, od dva gotovo identična Sabljarova crteža, ovog sarkofaga nalazi se kratica H M N, koju u CIL-u (3989) imamo zabilježenu u razvijenoj formi H M H N S, koja predstavlja kraticu od *hoc monumentum haeredem non sequitur*, odnosno ovaj spomenik nasljednicima ne pripada.

Sam natpis vrlo je nježnog i lirskog karaktera. Malo govori o dužnostima i životu što su ga živjeli, a mnogo o odnosima koji su među njima vladali. Nije istaknuta niti jedna apozicija koja bi naznačila svjetovne funkcije pokojnice, njena muža ili sina.

Očito je da je Maksimijana umrla nenadano, naglo, no bez muke i vrlo žaljeno, a u natpisu je naglašen nježan odnos supružnika, kojima izgleda ništa iz ovozemaljskog života nije bilo važno koliko uzajamna ljubav i poštovanje. Vjerojatno je u tu svrhu odabran motiv Erosa i Psihe u nišama sa strana natpisa. Ovdje treba istaknuti da je naručitelj birao oblik spomenika, vrstu kamena i tekst koji je naposljetku bio uklesan na spomeniku (MATIJAŠIĆ 2002: 12). To znači i da su oblik, karakter i raskoš spomenika ovisili o društvenom položaju pokojnika/naručitelja i običajima/modi, koji su se mijenjali (MATIJAŠIĆ 2002: 74).

Izraz *perpetua securitas*, na Maksimijaninom sarkofagu u obliku: *securitati (eius) perpetuae*, pojavljuje se u epigrafiji krajem 2. st., a svojstven je tek (u sintagmatskom obliku) za 3. st. i to osobito u grobnom okruženju zapadnih provincija (MIGOTTI – GREGL 1999–2000: 147). Dvoglas *ae* dosljedno je pisan upravo u tom obliku, što naznačava još uvijek visoku kvalitetu klasičnog izričaja latinskog pisma, svojstven visokoobrazovanom sloju društva, koje njegujući semantička znanja, ne dopuštaju rustičnim elementima prodor u klesarski izričaj.

38 Treba napomenuti da iz sjeverne Italije potječe većina civilnih doseljenika u Panoniji, vidi u: MIGOTTI – GREGL 1999–2000: 141.

Svakako je velik nedostatak nepostojanje poklopca sarkofaga i tek Sabljarov pokušaj da ga crtežem rekonstruira. Naznaku položaja Flavija Ursina možda možemo iščitati iz izraza *maritus dulcissimus*, koji se na natpisu pojavljuje dva puta, no smatram da je ovdje taj izraz ipak u funkciji dojma prisnosti i povezanosti supružnika. Izraz *quae vix(it) ann(os)* upotrijebljen je dva puta i svojstven je kasnijem razdoblju.

SIMBOLIKA IZRAZA

Portreti predstavljaju poseban fenomen prisutan među visokoobrazovanim krugovima društva (CAMBI 1991: 14). Kako je primarna namjera nadgrobnih spomenika sepulkralno-memorijalne funkcije, dakle, predstaviti lik, ugled i položaj pokojnika rodbini, potomcima i prolaznicima (CAMBI 1991: 16), možemo primijetiti da je u ovom slučaju zanemaren, odnosno nije naglašen svjetovni položaja pokojnika. S obzirom na to da svaki portret u antičkom svijetu ima svoju socijalnu, političku, ambijentalnu, religioznu i gospodarsku pozadinu, treba ga pokušati i interpretirati u zadanim segmentima (CAMBI 1991: 18). Čini se da likovi na Maksimijaninom sarkofagu oponašaju arhajske karakteristike, što je poglavito izraženo u frizurama Perzeja, Andromede i Meduze, koje podsjećaju na barokne perike (NIKOLANCI 1966:102). Mladi Perzej podsjeća na Antinoja u izgledu i stavu desne bočne strane sarkofaga, dok je lik Perzeja na lijevoj bočnoj strani izrađen prema egipatskom kanonu.

Naručilac sarkofaga mogao je imati utjecaj na vanjska obilježja »portreta«³⁹ i elemente koji ga prate (CAMBI 1991: 46), a ovdje je taj utjecaj moguće iskorišten za pomodne detalje, poput odabira frizura i tema. U »grobnoj portretistici« manju ulogu ima predočavanje stvarnih fizičkih osobina, a veću modni i umjetnički pravci vremena (MIGOTTI – GREGL 1999–2000: 135). S obzirom na činjenicu da je prikazivanje nagog tijela bio grčki običaj i u toj sferi vidljiv je utjecaj helenizma. Kako se rimska portretistika od sredine 1. st. pr. Kr. počela vraćati kasnohelenističkoj tradiciji (CAMBI 1991: 49) taj proces je dobio zamah u Hadrijanovo doba, kada rimska skulptura počinje dobivati neke nove poticaje, što je bila posljedica općeg društvenog oduševljenja za Grčku i grčko (CAMBI 1991: 86). Mišljenja sam da se kod izrade ovog siscijanskog sarkofaga dogodio upravo slučaj oduševljenja grčkim u jednoj bogatoj i obrazovanoj, barem u zadnjem pokoljenju, domaćoj, siscijanskoj obitelji. Tu treba isključiti grčko ili istočnjačko podrijetlo pokojnice ili pripadnika njezine obitelji, s obzirom na njihova imena, koja su svakako dio rimskog imenskog sustava.

Općenito, još u trajansko, a pogotovo hadrijansko doba počinju se u domaćim radionicama češće izrađivati kopije poznatih grčkih pjesnika, filozofa i drugih istaknutih osoba iz prošlosti (CAMBI 1991: 89–90), pa treba očekivati i povratak obradi grčkih mitoloških tema. Taj trend nastavljen je i u doba vladanja antoninske dinastije, a čini se da su u tom pogledu bile izrazito aktivne radionice u Saloni (CAMBI 1991: 95).

Septimije Sever vrlo je značajan za razvoj i napredak Siscije kao urbanog centra Rimskog Carstva i ovog dijela Panonije.⁴⁰ Umjetnička zrelost nekolicine portreta iz tog razdoblja pokazuje da su i do Panonije stizali vrlo kvalitetni primjerci klesarskih radionica. Riječ je o dvije glave princeze i kasnije carice Fulvije Plautille iz Salone (CAMBI 1991: 111–112) i bazi za njezin kip iz Siscije (BUZOV 2008). Dokaz je to visokokvalitetnih klesarskih izvedbi, ali i praćenja rimskih trendova te općeg napretka, blagostanja i odanosti Severima u ovom razdoblju. Tako kvalitetne izvedbe uvode i

39 Naručilac portreta mogao je odrediti kontekst vlastita prikaza. Mogao je biti prikazan poput božanstva, heroja ili kakvog mitološkog bića sa svim ili pojedinim naglašenim atributima.

40 Vidi više u: VRBANOVIĆ 1981, i u: HOTI 1992: 133–163.

moгуćnost pretpostavke o izradi ili uvozu kvalitetnih kamenih skulptura ili sarkofaga. Ako poveže-
mo razdoblje prosperiteta Siscije s razdobljem Severa, koje je dokazano neosporno i dodamo nabro-
jane čimbenike vezane uz opis sarkofaga, približavamo se njegovoj dataciji, ali i provincijskom
svjetonazoru uopće.

Razdoblje prve polovine 3. stoljeća donosi značajne promjene vezane uz nadgrobne spome-
nike. Sve se više koriste sarkofazi kao luksuzni oblik nadgrobnih spomenika, a vezano je uz promje-
nu u načinu sahranjivanja. Prelazi se s dotada uobičajenih paljevinskih, na skeletne ukope (CAMBI
1991: 115; 2002: 159). Postoji i određena opće panonska specifičnost u izradi čitave figure pokojni-
ka sa strana natpisnog polja sarkofaga u odnosu na Dalmaciju ili druge krajeve, što je u Sisciji već
relativno rano uočeno (CAMBI 1991: 121). Kod Maksimijaninog sarkofaga prikaz cijele figure mo-
žemo povezati i s principom razvijenom još u grčkoj portretistici, a prema kojem samo cijela figura
može u punoj mjeri predstaviti neku osobu (CAMBI 1991: 134).

Prizori na sarkofagu usko su povezani sa sadržajem epitafa. Spomenuli smo već vječnu lju-
bav Erosa i Psihe, značenje pojave Meduzina lika, kao i hrabrost pojedinca istaknutu likom Perzeja,
a sve te scene povezane s izrazom poput *securitas perpetuae* upućuju na snažna filozofska promi-
šljanja svojstvena tzv. religioznom razdoblju helenističko-rimske filozofije iz 3. stoljeća kojim
prevladava novoplatonističko promišljanje o vječnosti (i nakon smrti).⁴¹ Tradicionalna rimska reli-
gija nije poznavala život poslije smrti ili se nije odveć za njega zanimala. Kao skup pravila i labavo
povezanih vjerovanja, bila je usmjerena, prije svega, na rituale koji su garantirali očuvanje postoje-
ćeg stanja i stabilnost carstva. Nove religije – zvane utoliko što zahtijevaju posebnu inicijaciju –
okreću se pojedincu, kojemu nude nešto novo: život poslije smrti i učenje o tome kako ga postići.
Reljefi sarkofaga, a potom i zidne slike u katakombama – najbolji je pokazatelj evolucije mentalite-
ta koja se ogleda u promjeni odnosa prema mrtvima. Sve prisutnija su pitanja o onozemaljskom, ži-
votu poslije života, jednom riječju, o negaciji prolaznosti i spasu.⁴²

Isto stoljeće obilježeno je sinkretizmom u svim vidovima duhovnog života, posebno onom
filozofsko-vjerskom, u čiji uvid, ipak, još imaju samo pripadnici obrazovane i bogate elite. Kod
ovog djela nadasve se ističu status i svjetonazor naručitelja. Pojavom kršćanstva ti odnosi će se pro-
mijeniti, no to ovdje još nije slučaj.

ZAHVALA

Ovom prilikom želim zahvaliti svom mentoru Ivanu Mirniku na ukazanom povjerenju i us-
tupljenju vrijedne arhivske građe na temelju koje je nastao ovaj rad. Želim još zahvaliti i Branki Mi-
gotti na ustupljenom neobjavljenom radu *The Roman Sarcophagi of Siscia* sa skupa *Roman Sarcop-
hagi in Pannonia and Upper Moesia*, održanog u Ljubljani u ožujku 2005. i konstruktivnim kritika-
ma i usmjerenjima i pomoći izrečenima prilikom izrade rada.

Zahvaljujem i kolegama Rudolfu Barišiću i Marku Jerkoviću na pomoći kod prevođenja nat-
pisa s latinskog jezika.

41 Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku katolički bogoslovni fakultet u Đakovu, *Uvod u filozofiju*. Plan predavanja za prvi dio kolegija »Uvod u filozofiju. Logika« Priredio: Mladen Milić, dipl. theol., 2008./09.

42 Iz predavanja Dina Milinovića, docenta na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

POPIS SLIKA
FIGURE CAPTIONS

Sl. 1 – Projektni plan Vojnog Siska nastao oko 1785. godine. U objašnjenju je pod brojem 12 ime i vlasništvo Marka Postića, kao i lokacija čestice.

Fig. 1 – Project plan of the Military Sisak, c. 1785. Under No. 12 figures the name and property of Marko Postić, as well as the position of the plot.

Sl. 2 – Kuća koju je 1803. godine sagradio Paulus Bittrof (danas Lađarska ulica), foto: Gradski muzej Sisak.

Fig. 2 – House built in 1803 by Paulus Bittrof (the present Lađarska Street). Photograph by courtesy of the Sisak City Museum.

Sl. 3 – Sarkofazi u temeljima Bittrofove kuće (fotografija preuzeta iz: MIGOTTI 2005).

Fig. 3 – Sarcophagi in the foundations of Bittrof's house (photograph taken from: MIGOTTI 2005).

Sl. 4 – Kuća trgovca Mihajla Čaića (danas Strossmayerova ulica), foto: Gradski muzej Sisak.

Fig. 4 – House of the merchant Michael Čaić (the present Strossmayer Street). Photograph by courtesy of the Sisak City Museum.

Sl. 5 – Rekonstrukcija antičke Siscije i njenih nekropola (S-J), karta preuzeta iz: SLUKAN-ALTIĆ 2004: 160.

Fig. 5 – Reconstruction of ancient Siscia and its necropoleis (N-S) (map taken from: SLUKAN-ALTIĆ 2004: 160).

Sl. 6 – Prvi posjednici kuća Vojnog Siska na planu nastalom oko 1790. Pod rednim brojem 5 ime je Marka Postića. Karta preuzeta iz: SLUKAN-ALTIĆ 2004: 171.

Fig. 6 – The first house owners in Military Sisak on the plan from c. 1790. The name of Marko Postić figures under No. 5 (map taken from: SLUKAN-ALTIĆ 2004: 171).

Sl. 7 – Izvješće Ivana Tkalčića Mijatu Sabljaru, 6.XI.1863. (arhiv AMZ, sign. 42/35).

Fig. 7 – Report by Ivan Tkalčić to Mijat Sabljari, Nov. 6, 1863. (AMZ Archives, Sign. 42/35).

Sl. 8 – Plan grada Siska iz 1997. s označenom mikrolokacijom pronalaska sarkofaga Maksimijane Emilije. Plan preuzet iz: SLUKAN-ALTIĆ 2004: 205.

Fig. 8 – Plan of the town of Sisak, 1997, with the marked site where the sarcophagus of Maximiana Aemilia was discovered (map taken from: SLUKAN-ALTIĆ 2004: 205).

Sl. 9 – Crtež prednje strane sarkofaga Maksimijane Emilije Mijata Sabljara (arhiv AMZ, sign. 6).

Fig. 9 – Drawing of the front of the sarcophagus of Maximiana Aemilia by Mijat Sabljari (AMZ archives, sign. 6).

Sl. 10 – Crtež bočnih strana sarkofaga Maksimijane Emilije (arhiv AMZ, sign. 6).

Fig. 10 – Drawing of the lateral sides of the sarcophagus of Maximiana Aemilia by Mijat Sabljari (AMZ archives, sign. 6).

Sl. 11 – Preslik natpisa sarkofaga Maksimijane Emilije iz *CIL*-a (*CIL* III 3989).

Fig. 11 – Inscription from the sarcophagus of Maximiana Aemilia from *CIL* (*CIL* III 3989).

Sl. 12 – Sabljarov crtež sarkofaga Maksimijane Emilije br. 1 (20,8x22,5 cm; arhiv AMZ, sign. 6).

Fig. 12 – Sabljar's drawing of the sarcophagus of Maximiana Aemilia No. 1 (20,8x22,5 cm; AMZ Archives, sign. 6).

Sl. 13 – Sabljarov crtež sarkofaga Maksimijane Emilije br. 2 (21x25,2 cm; Arhiv AMZ, sign. 6).

Fig. 13 – Sabljar's drawing of the sarcophagus of Maximiana Aemilia No. 2 (21x25,2 cm; AMZ Archives, sign. 6).

Sl. 14 – Sabljarov crtež natpisnog polja sarkofaga Maksimijane Emilije (27,2x14,9 cm; Arhiv AMZ, sign. 6).

Fig. 14 – Sabljar's drawing of the inscription on the sarcophagus of Maximiana Aemilia (27,2x14,9 cm; AMZ Archives, sign. 6).

Sl. 15 – Sabljarov crtež sarkofaga Maksimijane Emilije, tlocrt i presjek (20,9x16,6 cm; Arhiv AMZ, sign. 6).

Fig. 15 – Sabljar's drawing of the sarcophagus of Maximiana Aemilia, ground plan and cross-section (20,9x16,6 cm; AMZ Archives, sign. 6).

KARTOGRAFSKI IZVORI:

Planum neo regulandi Oppidi Sissek tam fundorum intravillanorum quam et tenutorum extravillanorum ad idem oppidum spectantium, confectum anno 1829. per Ioannem Fistrovich. KP zbirka Gradski muzej Sisak

Plan von der Laage des Dorfs Szizek, wie auch von denen allda befindlichen Magazine, dann einigen vertheilten leeren Grunden. –1:1 080. – [S.1.: ca 1785].– Rukopisni plan: u boji; 60x45 cm. Kartografska zbirka Ratnog arhiva, Beč, sign. G.I.h.637;

Plan aus welchen die Lage des Dorfes Neu-Sziszek, der dortigen Aerarial-Magazine, Pontonier und sonstigen Aerarial Gebäude, wie auch die nächst der Culpa gelegenen Grundstücke zu ersehen.–1:5 040. – [S.1.: ca 1790].– Rukopisni plan: u boji; 70x50 cm. Kartografska zbirka Ratnog arhiva, Beč, sign. G.I.h.638

ARHIVSKI IZVORI:

Arhiv Arheološkog muzeja u Zagrebu, sign. 41

Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, Arheološki muzej, Zagreb

Mijat Sabljar, Topografske bilješke, sign. 6, Arheološki muzej, Zagreb

LITERATURA:

ARTNER von, T. 1830 – *Briefe über einen Theil von Croatien und Italien*. Pesth, 1830: 1–28.

BRUNŠMID, J. 1908–1909 – Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu. *VHAD*, 10/1908–09: 149–222.

BURKOWSKY, Z. 1993 – Nekropole antičke Siscije. Zusammenfassung: Die Nekropolen der antiken Siscia. *Prilozi*, 10/1996: 69–80.

BURKOWSKY, Z. 2000 – Antički kameni spomenici Gradskog muzeja Sisak. Summary: Antique stone monuments of City museum in Sisak. *GodGMS*, 1/2000: 71–88.

- BUZOV, M. 2002 – Grad mrtvih uz grad živih – nekropole Siscije. Summary: The city of dead by the city of the living – necropolises of Siscia. *HistAnt*, 8/2002: 175–191.
- BUZOV, M. 2000 – *Topografija antičke Siscije na temelju arheološke baštine*. Doktorska disertacija. Zadar, 2000.
- CAMBI, N.
- 1977. Die stadtrömischen Sarkophage in Dalmatien. AA, 1977.
 - 1989. Bilješke uz dvije panonske nadgrobne stele. Summary: Notes on two stelae from Pannonia. VAMZ, 3.s., 22/1989: 59–76.
 - *Antički portret u Hrvatskoj*. Zagreb, 1991.
 - 1994. *Sarkofag Dobroga pastira iz Salone i njegova grupa (The Good Shepherd sarcophagus and its group)*. Split, 1994.
 - 2002. *Antika*. Zagreb, 2002.
 - 2005. *Kiparstvo rimske Dalmacije*. Split, 2005.
- CERMANOVIĆ, C. 1965 – Die dekorierten Sarkophage in den römischen Provinzen von Jugoslawien. *AJug* VI, Beograd, 1965: 89–103.
- DAUTOVA-RUŠEVLJAN, V. 1983 – *Rimska kamena plastika u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije*. Novi Sad, 1983.
- GRAČANIN, H. 2004 – Svijet antičke žene u dva južnopanonska pokrajinska središta, Sisciji i Sirmiju. Summary: The world of the Antique woman in two regional centers of South Pannonia, Siscia and Sirmium. *Scrinia slavonsica* 4, Sl. Brod, 2004: 15–106.
- GREGI, Z. – B. MIGOTTI 1999–2000 – Nadgrobna stela iz Siska (CIL III 3985). Summary: The funerary stele from Sisak (CIL III 3985). VAMZ, 32–33/2000: 119–164.
- HOFFILER, V. – B. SARIA, 1938 – *Antike inschriften aus Jugoslawien, I. Noricum und Pannonia Superior*. Zagreb, 1938.
- HOTI, M. 1992 – Sisak u antičkim izvorima. Summary: Siscia in the ancient sources. *OpA*, 16/1992: 133–163.
- JEVTOVIĆ, J. 1988 ur. – *Antike Porträts aus Jugoslawien*. Frankfurt am Main, 1988.
- KAJANTO, I. 1965 – *The Latin Cognomina*. Helsinki, 1965.
- KOCH, G. – H. SICHTERMANN 1982 – *Römische Sarkophage*. München, 1982.
- KRČELIĆ, B.A. 1994 – *Povijest Stolne crkve zagrebačke*. Zagreb, 1994: Institut za suvremenu povijest,
- KRIŽMAN, M. 1991 – *Rimska imena u Istri*. Zagreb, 1991.
- KUNTIĆ-MAKVIĆ, B. – M. ŠEGVIĆ, 1992 – Katančićev opis Siscije. Zusammenfassung: Katančićs Beschreibung von Siscia. *OpA*, 16/1992: 165–181.
- KURILIĆ, A.M. 2002 – Liburnski antroponimi. Summary: Liburnian anthroponyms. *Folia onomastica Croatica* (Zagreb), 11/2002: 123–148.
- Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae*. Zürich, 1981, 1986, 1988, 1994. (=LIMC)
- LÖRINZ, B. 2000 – *Onomasticon Provinciarum Europae Latinarum*. Vol. III, Wien, 2000.
- MATIJAŠIĆ, R. 2002 – *Uvod u latinsku epigrafiju*. Pula, 2002.
- MIGOTTI, B.
- 1994. Arheološka građa iz ranokršćanskog razdoblja u kontinentalnoj Hrvatskoj. Summary: The archaeological material of the early Christian period in continental Croatia. *Od nepobjedivog sunca do Sunca pobjede*. Zagreb, 1994: 41–69: Arheološki muzej.

- 1995–1996. Ranokršćanski grobni nalaz iz Velikih Bastaja kod Daruvara. Summary: Early Christian grave finds from Veliki Bastaji near Daruvar. *VAMZ*, 3.s., 28–29/1996: 127–157.
 - 2001. Sarkofag Romanije Nevije iz Siska. Summary: The Sarcophagus of a clarissima femina Romania Na(e)via from Siscia. *GodGMS*, 2/2001: 37–88.
 - 2005. The Ash-chest of Marcus Aurelius Glabrio from Siscia reconsidered. *Illyrica Antiqua. Ob honorem Duje Rendić-Miočević*. Zagreb, 2005.
 - 2005. The iconography of the Dioscuri on a sarcophagus from Siscia. *HistAnt* 13/2005: 277–285.
 - 2005a. The Roman Sarcophagi of Siscia. Skup: *Roman Sarcophagi in Pannonia and Upper Moesia*. Ljubljana, Slovenija, 10.–11. ožujak 2005. (neobjavljeno)
 - 2007. Rimski sarkofazi Siscije. Summary: The Roman Sarcophagi of Siscia. *GodGMS*, 7/2007: 7–30.
- MIRNIK, I. 2001 – Genealoške bilješke Mijata Sabljara o njegovoj obitelji. Summary: Mijat Sabljar genealogical notes concerning his family. *VAMZ*, 3.s. 34/2001: 205–216.
- NIKOLANCI, M. 1966 – Arhajski import u Dalmaciji. Résumé: Importations archaïques (Grecques) en Dalmatie. *VAHD*, 68/1966: 133–141.
- PAVLAKOVIĆ, I. – R. ŠKRGULJA 2008 – Pregled arheoloških istraživanja Gradskog muzeja Sisak u 2007. godini (II.). *GodGMS*, 8/2008: 17–21.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, A. 1993 – Rimska nadgrobna stela iz Odra nadomak Zagreba. Summary: A Roman stele from Odra near Sisak. *ObHAD*, 25/1993, 2: 28–31.
- MOMMSEN, T. 1902 – *Corpus inscriptionum Latinarum (CIL)*, III. *Inscriptiones Asiae, provinciarum Graecarum, Illyrici Latinae*. Berolini, 1902.
- RAZUM, S. (ur.) 2006 – *Život i djela Ivana Krstitelja Tkalčića*. Zagreb, 2006: Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije.
- RAZUM, S. 2006 – Djela Ivana Krstitelja Tkalčića kao ishodište znanstvenih istraživanja. Sommario: Le opere di Ivan Krstitelj (Giovanni Battista) Tkalčić come punto di partenza delle ricerche scientifiche. U: RAZUM, S. (ur.) 2006 – *Život i djela Ivana Krstitelja Tkalčića*. Zagreb, 2006: 135–162: Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije.
- SALWAY, B. 1994 – What's in a Name? A Survey of Roman Onomastic Practice from c. 700 B.C. to A.D. 700. *JRS*, 84/1994: 124–145.
- SLUKAN-ALTIĆ, M. 2004 – *Povijesni atlas gradova*, II. svezak. *SISAK*. Sisak, 2004: Državni arhiv Sisak/Hrvatski državni arhiv.
- ŠAŠEL, J. 1974 – Siscia. *RE, Suppl.* 14, 1974: 702–741.
- ŠEGVIĆ, M. 1987 – Stanovništvo rimskog Nezakcija prema epigrafičkim spomenicima. Résumé: La population de Nesactium Romain selon les monuments épigraphiques. *OpA*, 11–12/1987: 143–154.
- TKALČIĆ, I. 1866 (2003) – *Severila ili slika iz progonstva kršćanah iz Siska* (facsimile). Zagreb, 2003.
- VRBANOVIĆ, S. 1981 – Prilog proučavanju Siscije. Zusammenfassung: Ein Beitrag zur Erforschung der Topographie der Stadt Siscia. *IzdHAD*, 6, 1981.
- VUKOVIĆ, D. 1994 – *Siscija – vizija rimskog grada u Panoniji*. Sisak, 1994.
- WIEWEGH, Z. 2003 – *Jugoistočna nekropola Siscije*. Sisak, 2003.

WIEWEGH, Z. 2004 – Kasna antika i razvoj kršćanstva. *Pro sancto Quirino e.s. – confessio fidei*. Sisak, 2004: Gradski muzej Sisak

ZANINOVIĆ, M. 1981 – Siscia u svojim natpisima. Zusammenfassung: Siscia in ihren Inschriften. *IzdHAD*, 6, 1981: 201–208.

SUMMARY

THE SARCOPHAGUS OF MAXIMIANA AEMILIA FROM SISAK

Complicated social and political circumstances on the territory of Croatia led to a relatively late recognition of archaeological concerns. The problem was recognized and correctly solved during the second half of the 19th c. with the establishing of local archaeological societies. But significant damage had already been done: larceny and relocating of antiquities was very frequent in Croatia. The sarcophagus of Maximiana Aemilia is one of such antiquities; it is exceptional in many ways, both for Sisak and the wider area. It was re-discovered in Mijat Sabljarić's records and the location of its origin was noted on the caption.

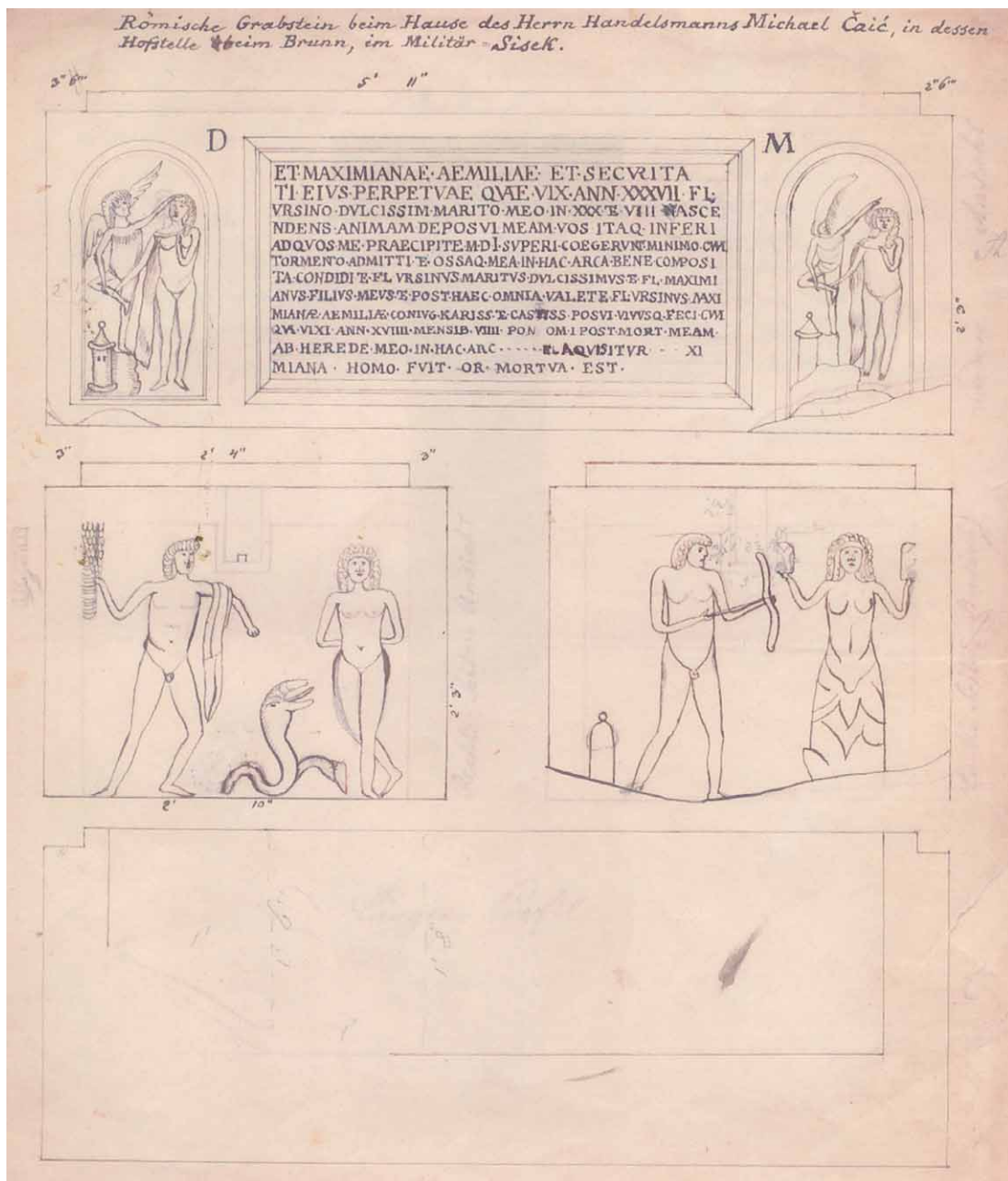
Typologically the sarcophagus belongs to the B. 1. group, the type with arcades and tabula, while in terms of iconography it is highly exceptional. On the front side of the sarcophagus Eros and Psyche are depicted in remarkably rhythmical, gentle and mild contact, with an over-emphasized and – until now, unknown – »brake« in Eros' foot. Lateral sides of the sarcophagus depict a relief of Perseus and Andromeda (right) and Perseus and Medusa (left). An extraordinary element is the curly hair of the characters, while Medusa is depicted in an unparalleled way, as a personification of the Cretan snake goddess.

All the above suggests the existence of a wealthy and well-educated class of Siscian citizens that did not accentuate secular occupations on monuments of this type.

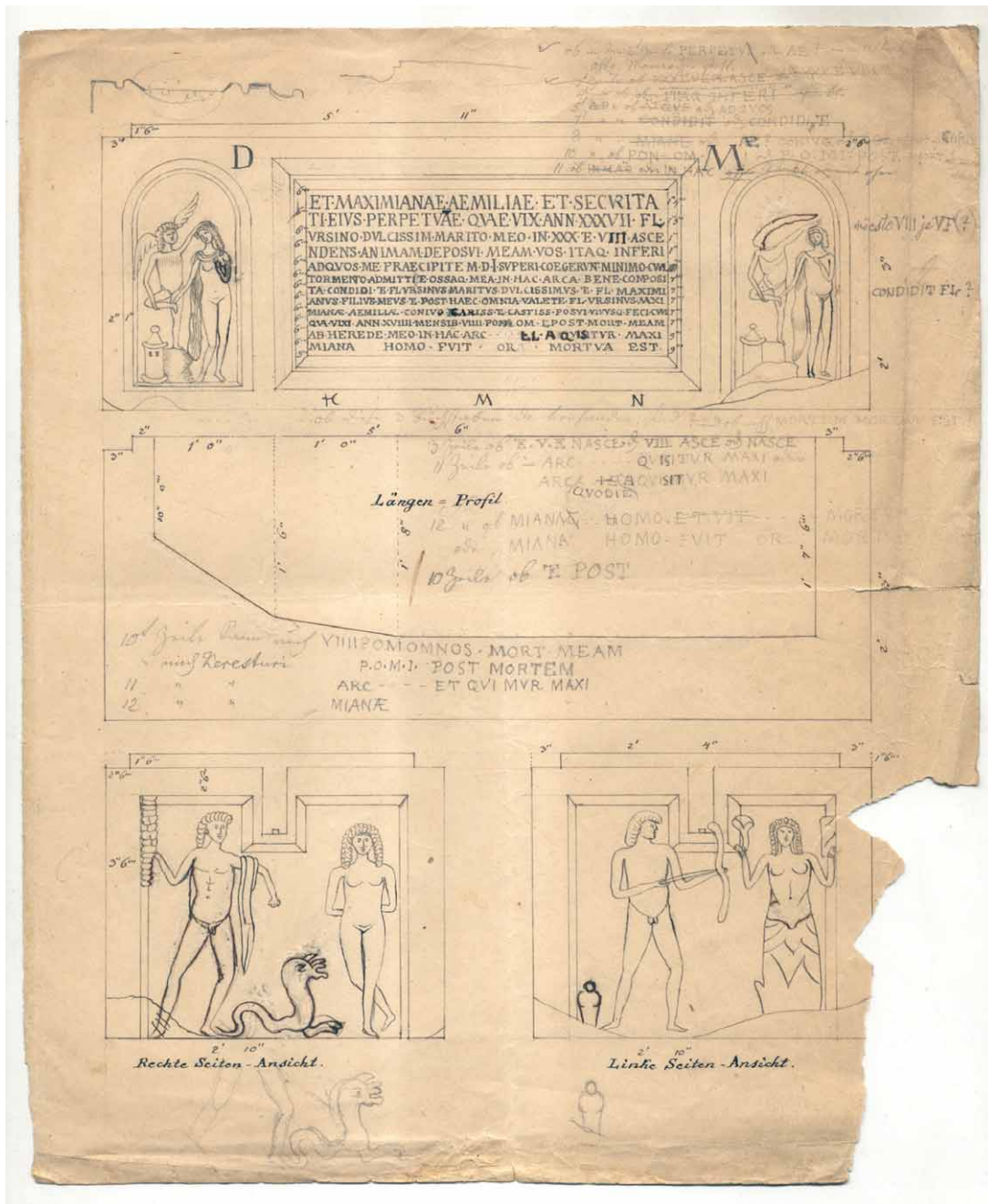
This is an allusion to a philosophically inclined class of citizens that was to provide incoming Christianity with new adepts, although there are no hints towards the new religion on the sarcophagus of Maximiana. Yet certain values are presented – loyalty, love, care – without the stress being on personal importance and functions during lifetime, while it is certain – judging by the style and quality of ornamentation and the general appearance of the sarcophagus – that the family was wealthy. Stonemason's workmanship – judging by Sabljarić's drawing – was very meticulous and highly rated and this specimen should be counted among the most beautiful coming from the area of Sisak. The inscription on the tabula is extraordinary long, carved in regular letters, but with unequal dimensions.

Concerning the name formula, epigraphic, iconographic and social indicators the sarcophagus is safely dated to the first half of the 3rd c. A.D:

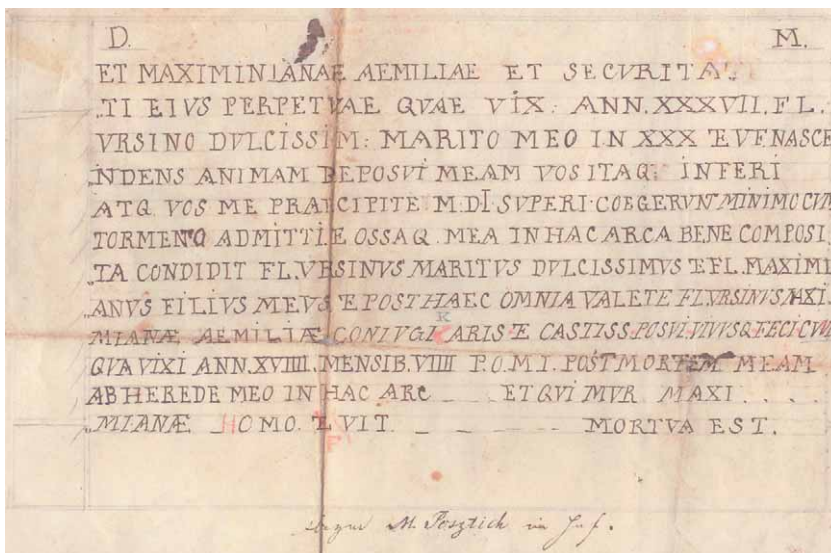
Rukopis primljen: 14.XII.2009.
Rukopis prihvaćen: 22.XII.2009.

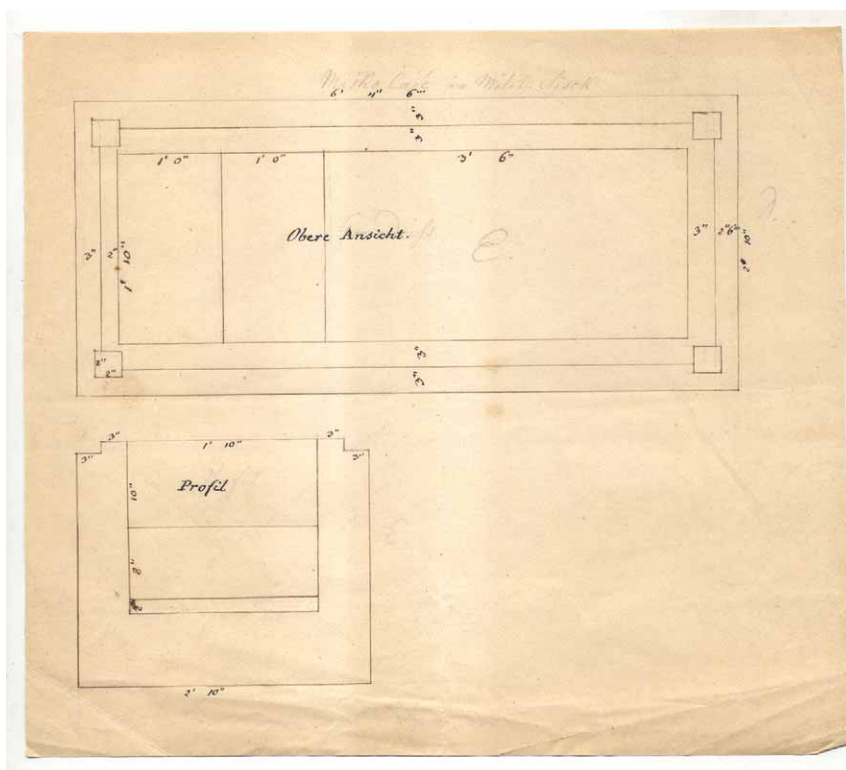
Sl. 12 – Crtež sarkofaga Maksimijane Emilije Mijata Sabljara na kojem je u zaglavlju istaknuto mjesto pronalaska sarkofaga, Arheološki muzej u Zagrebu

Sl. 13 – Sabljarov crtež sarkofaga Maksimijane Emilije br. 2 (21x25,2 cm; Arhiv AMZ, sign. 6).

Sl. 14 – Sabljarov crtež natpisnog polja sarkofaga Maksimijane Emilije (27,2x14,9 cm; Arhiv AMZ, sign. 6).

Sl. 15 – Sabljarov crtež sarkofaga Maksimijane Emilije, tlocrt i presjek (20,9x16,6 cm; Arhiv AMZ, sign. 6).